

ISSN 1017-7353



ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΝΟΜΙΚΟ ΒΗΜΑ

ΕΤΟΣ 26^ο
ΤΕΥΧΟΣ 1^ο - 2019

ΠΑΓΚΥΠΡΙΟΣ ΔΙΚΗΓΟΡΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ

Εκδότης - Διευθυντής
Δώρος Ιωαννίδης
Πρόεδρος Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου

Ενωσιακό δίκαιο και παγκοσμιοποίηση: Επαλληλία μεταξύ δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας και τραπεζικού δικαίου

Του Δρος ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΝΑΣΤ. ΛΥΜΠΕΡΗ
Δικηγόρου, PhD Hamburg

Διάγραμμα

- I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις
 - II. Η Εσωτερική Αγορά της ΕΕ: αρχή επικουρικότητας και εναρμόνιση εθνικών δικαίων
 - III. Η γνώση ως αντικείμενο εμπορευματοποίησης
 - IV. Ο καταναλωτής
 - V. Το κέρδος
 - VI. Το δημόσιο συμφέρον
 - VII. Διεπιστημονικότητα κατά την εφαρμογή των κανόνων δικαίου και διεύθυνση της τεχνολογίας
 - VIII. Συνοπτικά συμπεράσματα
 - IX. Βιβλιογραφία
-

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

1. Το ελληνικό εμπορικό δίκαιο αποτέλεσε αρχικά τμήμα του αστικού δικαίου. Αργότερα όμως και για τις ανάγκες ταχύτητας και ασφάλειας ρύθμισης των εμπορικών υποθέσεων, αυτονομήθηκε και κατέστη ειδικός κλάδος του ιδιωτικού δικαίου¹. Ωστόσο διαπιστώνεται, ότι η ανάπτυξη του εμπορικού δικαίου και η συνακόλουθη έντονη ρυθμιστική παρέμβαση του νομοθέτη υπήρξε ευκαιριακή με την έννοια της περιπτωσιολογικής και, μερικές φορές, επείγουσας αντιμετώπισης πρακτικών αναγκών της οικονομίας και των παραγόντων της². Τούτο οφείλεται

¹ Για το φαινόμενο της εμπορικοποίησης του δικαίου (Kommerzialisierung des Rechts) και ειδικά του αστικού δικαίου βλ. Κ. Ρόκα, Εμπορικών Δίκαιον – Γενικό Μέρος, 5^η έκδ. 1972, σελ. 8, Ε. Περάκης, Γενικό Μέρος του Εμπορικού Δικαίου, 1999, σελ. 57-58 και υποσημ. 167 με περαιτέρω παραπομπές. Επίσης βλ. Μιχ. Φεφές, Εισαγωγή στο δίκαιο, 2^η έκδ. 2016, σελ. 139.

² Ενδεικτικά παραδείγματα ευκαιριακής νομοθετικής επικαιροποίησης έχουμε στη βιομηχανική ιδιοκτησία, όπως λ.χ. η κατάργηση της γραφικής παράστασης ως στοιχείου του ορισμού του σήματος, προκειμένου να επεκταθεί η προστασία σήματος στα οσφρητικά σήματα (βιομηχανία αρωμάτων). Ομοίως, η ενωσιακού δικαίου θέσπιση του συμπληρωματικού πιστοποιητικού προστασίας φαρμακευτικού προϊόντος, ώστε να επιμηκυνθεί ο χρόνος προστασίας σε ένα ήδη αδειοδοτημένο και κυκλοφορούν φάρμακο, το οποίο, λόγω της μακρόχρονης διαδικασίας για χορήγηση άδειας κυκλοφορίας στερήθηκε, πέραν της πενταετίας, την συνολικά 20ετή διάρκεια προστασίας που παρέχει ο νόμος περί διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας. Αντίστοιχο παράδειγμα επικαιροποίησης έχουμε και στο ελληνικό τραπεζικό δίκαιο, όπου μπορεί να αναφερθεί ενδεικτικά η ψήφιση των νόμων 1806/1989 (ΦΕΚ Α' 207/1989) και 1868/1989 (ΦΕΚ Α' 230/1989) με αφορμή την υπόθεση της Τράπεζας Κρήτης και την επείγουσα αντιμετώπιση θεμάτων άρσης του τραπεζικού απορρήτου έναντι των εποπτικών αρχών. Είναι χαρακτηριστική η νομοθετική εξέλιξη του τραπεζικού δικαίου σε πολλές εννόμους τάξεις επ' αφορμή σοβαρών τραπεζικών κρίσεων. Έτσι, π.χ. η Οδηγία 83/350/ΕΟΚ για την εποπτεία των

κυρίως στις διαρκείς και πολλαπλές προσαρμογές των διαφόρων μορφών εμπορικών συναλλαγών και στις σύγχρονες εσωτερικές και εξωτερικές προκλήσεις που, μεταξύ άλλων, συναρτώνται με την παγκοσμιοποίηση, την τεχνολογική ανάπτυξη, τη διάδοση της γνώσης (κοινωνία της πληροφορίας), τη δημιουργία μεγάλων αγορών, την πλανητική επικράτηση των χρηματιστηρίων και τη συχνή επινόηση νέων και ολοένα περιπλοκότερων μορφών εμπορικών συμβάσεων³. Διαπιστώνεται δηλαδή τόσο η έλλειψη συστηματικής ενότητας όσο και απουσία γενικών αρχών⁴ του εμπορικού δικαίου, με αποτέλεσμα την ανυπαρξία μεθοδολογίας που να έχει εφαρμογή στο σύνολο του κλάδου αυτού⁵. Μεθοδολογικά εργαλεία και αρχές κατάλληλα προσαρμοζόμενες στους επιμέρους κλάδους του εμπορικού δικαίου, θα χρησίμευαν στην ενιαία ερμηνεία και εφαρμογή του.

Με αυτά τα δεδομένα, γεννάται το ερώτημα, εάν παρά τις επιμέρους διαφορές σε εξειδικευμένα αντικείμενα ρύθμισης του δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας αφενός και του τραπεζικού δικαίου αφετέρου, υπάρχουν αρχές και νομικές έννοιες που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι έχουν εφαρμογή σε αμφότερους τους κλάδους, ερώτημα που επιχειρείται να απαντηθεί στην παρούσα μελέτη.

Η προσέγγιση γίνεται με επίγνωση του βαθμού δυσκολίας μιας ολιστικής θεώρησης των δύο αυτών κλάδων του εμπορικού δικαίου, ακριβώς λόγω του υψηλού βαθμού εξειδίκευσης και της συχνά συγκυριακής θέσπισης διατάξεών τους. Επίσης στη παρούσα μελέτη δεν γίνεται αναφορά σε άλλους κλάδους του εμπορικού δικαίου, όπως το πτωχευτικό, το ναυτικό ή το δίκαιο των αξιογράφων.

Στην αναζήτηση κοινών τόπων στους δύο εδώ εξεταζόμενους κλάδους του εμπορικού δικαίου, από πλευράς αρχών και νομικών εννοιών με κεντρική σημασία στην ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων τους, διαπιστώνονται – όπως θα καταδειχθεί –

πιστωτικών ιδρυμάτων σε ενοποιημένη βάση εισήχθη λίγους μήνες μετά την κατάρρευση της Banco Ambrosiano, η Συμφωνία της Βασιλείας (Basler Konkordat) θεσπίστηκε το 1975 λίγο μετά το κλείσιμο της Herstatt Bank, ενώ ο βρετανικός τραπεζικός νόμος του 1987 (Banking Act) ψηφίστηκε υπό την ισχυρή επίδραση της τραπεζικής κρίσης της Mattreys Bank, βλ. Lyberis, N., Die Zulassung von Kreditinstituten im griechischen Bankenaufsichtsrecht unter besonderer Berücksichtigung der gemeinschaftsrechtlichen Harmonisierungspflicht, Lit Verlag, 2001, σελ. 84 σημ. 250. Βεβαίως, υπάρχουν και άλλα παραδείγματα νομοθετικής επικαιροποίησης.

³ Βλ. Αποστ. Γεωργιάδης, Τι είναι δίκαιο; Η νομική επιστήμη για όλους, 2018, σελ. 489. Του ιδίου, Νέες Μορφές Συμβάσεων, Leasing, Factoring, Franchising, Consulting, Know-how, Time-sharing, Forfaiting, 2015.

⁴ Πρβλ. τον καθορισμό Γενικών Αρχών του Αστικού Δικαίου, όπως κωδικοποιημένες ενσωματώνονται στο Πρώτο Βιβλίο του Αστικού Κώδικα (άρθρα 1-286 ΑΚ). Βλ. ενδεικτικά, Παντελίδου, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2016, Ι. Σπυριδάκης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2017.

⁵ Βλ. Ελ. Βόγκλης, Η απαγόρευση αντιφατικής συμπεριφοράς στο παράδειγμα του εμπορικού δικαίου και ειδικά των τραπεζικών συμβάσεων, σε: Αναμν. Τόμο Λ. Γεωργακόπουλου, Ι, 2016, σελ. 63 επ. 66-67, όπου διαπιστώνεται η αλληλεπίδραση αστικού και εμπορικού δικαίου με την έννοια της σχέσης γενικού προς ειδικό «χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το ειδικό πηγάζει απαραίτητα από το γενικό».

σχέσεις είτε επαλληλίας⁶ είτε επαλλαγής⁷, γεγονός που συνιστά σοβαρή ένδειξη ύπαρξης εσωτερικού συνδέσμου μεταξύ τους.

2. Το τραπεζικό δίκαιο, δημόσιο και ιδιωτικό⁸, σύμφωνα με τη σύγχρονη διαμόρφωσή του⁹ περιλαμβάνει κανόνες διεθνούς, ευρωπαϊκού (ενωσιακού) και εθνικού δικαίου. Είναι δεδομένο, ότι το σύγχρονο τραπεζικό δίκαιο έχει επηρεαστεί καθοριστικά κυρίως από τους εξής παράγοντες: (α) τον ενοποιητικό ρόλο του ενωσιακού δικαίου, (β) την εισαγωγή του καθολικού τραπεζικού συστήματος (Universalbankensystem), (γ) την αλματώδη εξέλιξη της τεχνολογίας και (δ) την παγκοσμιοποίηση¹⁰. Αξιοσημείωτοι είναι εδώ οι κανόνες ήπιου δικαίου (soft law) που θεσπίζονται από τη λεγόμενη Επιτροπή της Βασιλείας (Συμφωνία της Βασιλείας) και από την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (Bank of International Settlements, BIS), (Basel I, II και III), οι κανόνες του ενωσιακού δικαίου που, μεταξύ άλλων, σκοπούν την εναρμόνιση των εθνικών δικαίων τραπεζικής εποπτείας, καθώς και οι κανονισμοί και οδηγίες της ΕΕ που ρυθμίζουν ποικίλα θέματα των εννόμων σχέσεων των πιστωτικών ιδρυμάτων με το κράτος ή/και την ΕΕ, αφενός, καθώς και με τους συναλλασσόμενους με αυτά

⁶ «Όταν όλα τα αντικείμενα που περιλαμβάνονται στο πλάτος της έννοιας Α περιλαμβάνονται και στο πλάτος της έννοιας Β, και δεν υπάρχει αντικείμενο της Β που να μη περιλαμβάνεται στο πλάτος της έννοιας Α, ..., τότε οι έννοιες Α και Β λέγονται επάλληλες ή ισοδύναμες», Ε. Παπανούτσος, Λογική, 1985, σελ. 39.

⁷ «Επαλλάσσουσες είναι δύο έννοιες (Α και Β), όταν έχουν μέρος μόνο από το πλάτος τους κοινό (το υπόλοιπο μη κοινό», Παπανούτσος, ο.π. σελ. 41. Επίσης, βλ. Liddell – Scott, Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας, τόμος 3^{ος}, εκδ. Πελεκάνος, σελ. 236 και Δημ. Δημητράκου, Νέον Λεξικόν, 3^η έκδ., σελ. 568.

⁸ Υπενθυμίζεται, ότι το μεν δημόσιο τραπεζικό δίκαιο ρυθμίζει τις σχέσεις των πιστωτικών και λοιπών χρηματοδοτικών ιδρυμάτων με το κράτος (εποπτεία τραπεζικού συστήματος), το δε ιδιωτικό τραπεζικό δίκαιο ασχολείται με τις έννομες σχέσεις των πιστωτικών και λοιπών χρηματοδοτικών ιδρυμάτων με τους καταθέτες, τους επενδυτές και εν γένει πελάτες τους (τραπεζικές συναλλαγές και κάθε είδους εργασίες σύμφωνα με την άδεια λειτουργίας τους). Βλ. Γκόρτσος, σε Ν. Ρόκας/Χρ. Γκόρτσος/Α. Μικρουλέα/Χ. Λιβαδά, Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016, σελ. 4-5.

⁹ Για μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της τραπεζικής επιχείρησης από την Μεσοποταμία και την Αρχαία Βαβυλώνα, τους αρχαίους Ελληνικούς ναούς, τους αργυραμοιβούς της βυζαντινής περιόδου και του Μεσαίωνα έως την ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος το 1841 βλ. Σπ. Ψυχομάνης, Οι τράπεζες και η εποπτεία τους – Δίκαιο του τραπεζικού συστήματος, 2006, σελ. 18-22. Κανόνες τραπεζικού δικαίου με τη σύγχρονη μορφή άρχισαν να εισάγονται κατά το 18-19 αιώνα, όταν η βιομηχανική επανάσταση άρχισε να απαιτεί την τραπεζική διαμεσολάβηση και τη χρηματοδότηση του διεθνούς εμπορίου. Κατά τον Klaus Schwab (Προεδρεύοντα του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ στο Νταβός της Ελβετίας), η πρώτη βιομηχανική επανάσταση τοποθετείται μεταξύ 1760 και 1840 και συνδέεται με την κατασκευή των σιδηροδρόμων και την εφεύρεση της ατμομηχανής με συνέπεια την εισαγωγή της μηχανής στην παραγωγική διαδικασία, ενώ η δεύτερη εκτείνεται μεταξύ του τέλους του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και χαρακτηρίζεται από τη χρήση του ηλεκτρικού ρεύματος και την εφεύρεση της «γραμμής παραγωγής» (λεγόμενης και κορδέλας συναρμολόγησης) που επέτρεψε τη μαζική παραγωγή αγαθών. Η τρίτη βιομηχανική επανάσταση άρχισε τη δεκαετία του 1960 με τον ηλεκτρονικό υπολογιστή (ψηφιακή επανάσταση), την ανάπτυξη των ημιαγωγών, των μέγα-υπολογιστών και εν συνεχεία των προσωπικών υπολογιστών (1970-80) και τέλος του διαδικτύου (internet, 1990). Η τέταρτη βιομηχανική επανάσταση ξεκίνησε περί το 2000 και, βασιζόμενη στην ψηφιακή επανάσταση, χαρακτηρίζεται από το λεγόμενο φορητό διαδίκτυο (mobile internet), τους μικροσκοπικούς και ταχύτατους πλέον αισθητήρες με χαμηλό παραγωγικό κόστος, την τεχνητή νοημοσύνη και τις μηχανές που μπορούν να μαθαίνουν, βλ. Κ. Schwab, Die vierte Industrielle Revolution, 2016, σελ. 17 επ.

¹⁰ Βλ. Γκόρτσος ο.π. σελ. 4.

καταθέτες και επενδυτές, αφετέρου. Τέλος, όσον αφορά το ελληνικό τραπεζικό δίκαιο, παρότι εν πολλοίς κατακερματισμένο σε ποικίλα νομοθετικά κείμενα και διαρκώς διαμορφούμενο από τη νομολογία, αυτό ρυθμίζει λεπτομερειακά τις επιμέρους τραπεζικές εργασίες¹¹.

3. Το *δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας* ρυθμίζει τον τρόπο κτήσης και προστασίας δικαιωμάτων επί άυλων αγαθών που συνίστανται σε διακριτικά γνωρίσματα (σήμα, βιομηχανικό σχέδιο) και ανθρώπινα επινοήματα που επιλύουν τεχνικά προβλήματα (δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, πιστοποιητικό υποδείγματος χρησιμότητας). Άρχισε δε να αναπτύσσεται¹² το 19^ο αιώνα και να συστηματοποιείται με τη βιομηχανική επανάσταση.

Από τα κυριότερα νομοθετικά κείμενα και διεθνείς συμβάσεις που διαμόρφωσαν τα εθνικά δίκαια, όπως και το Ελληνικό, αναφέρονται τα εξής:

α) η Σύμβαση των Παρισίων (1883) για την προστασία της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, η οποία με τις τροποποιήσεις της Λισσαβώνας και της Στοκχόλμης κυρώθηκε με το ν. 213/1975 και ενσωματώθηκε στο εσωτερικό δίκαιο.

β) το Πρωτόκολλο σχετικά με τη Συμφωνία της Μαδρίτης για τη διεθνή καταχώριση σημάτων¹³,

γ) η Σύμβαση του Μονάχου (1973) για το ευρωπαϊκό δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, η οποία κυρώθηκε με το ν. 1607/1986 και εφαρμόζεται με βάση τις ειδικότερες ρυθμίσεις του Π.Δ.77/1988.

δ) ο Διακονισμός της Χάγης (1925) για τη διεθνή καταχώριση βιομηχανικών σχεδίων και υποδειγμάτων, ο οποίος, μετά τις αναθεωρήσεις της Χάγης και της Στοκχόλμης, κυρώθηκε με το ν. 2417/1996 και εφαρμόζεται σύμφωνα με το Π.Δ. 259/1997, και

¹¹ Ενδεικτική αναφορά γίνεται στην τραπεζική κατάθεση χρημάτων ως σύμβαση ανώμαλης παρακαταθήκης («depositum irregulare»), το δάνειο, την τραπεζική ενέγγυα πίστωση, τις διάφορες μορφές τραπεζικών λογαριασμών, τη σύμβαση θεματοφυλακής μέσω τραπεζικής θυρίδας.

¹² Διακριτικά γνωρίσματα αναφέρονται κατά το μεσαίωνα ως συλλογικό μέσο των επαγγελματικών συντεχνιών προς υποδήλωση της προέλευσης των προϊόντων των μελών τους. Το πρώτο δίπλωμα ευρεσιτεχνίας χορηγήθηκε στη Βενετία το 1416 και ο πρώτος νόμος με προϋποθέσεις προστασίας μιας εφεύρεσης ψηφίστηκε από τη Σύγκλητο της Βενετίας το 1474. Ακολούθησαν κατοχυρώσεις και αντίστοιχες νομοθετικές πρωτοβουλίες σε χώρες, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ολλανδία, η Γερμανία και άλλες χώρες, όπου άνθισε η βιομηχανική επανάσταση, βλ. Pascal Griset, *The European Patent – A European Success Story for Innovation*, EPO 2013, Θ.-Μ. Μαρίνος, *Δίκαιο διακριτικών γνωρισμάτων*, 2016, σελ. 11-13.

¹³ Ν. 2783/2000 (ΦΕΚ Α'1/2000) καθώς και άρθρα 164 – 174 ν. 4072/2012, όπου συμπεριλήφθηκαν οι ρυθμίσεις της υπουργικής απόφασης Κ4-307/2.1.2001, η οποία γι' αυτό καταργήθηκε με τον ίδιο νόμο. Πρόκειται για τη διαδικασία κατάθεσης αίτησης για διεθνή καταχώριση σήματος με χώρα προέλευσης την Ελλάδα, διαδικασία προστασίας διεθνούς καταχώρισης στην Ελλάδα, σήματος με δικαιούχο στην αλλοδαπή καθώς και διαδικασία μετατροπής και διαγραφής διεθνούς σήματος με επέκταση προστασίας στην Ελλάδα.

ε) η Συμφωνία TRIPS (= Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights, including Trade in Counterfeit Goods) που υπεγράφη στη Γενεύη το 1993 από τα κράτη μέλη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ, World Trade Organization, WTO), καθώς και από την Ευρωπαϊκή Ένωση ως αυτοτελή νομική οντότητα, τις ΗΠΑ και την Ιαπωνία. Πρόκειται για την μέχρι σήμερα πλέον συνεκτική και περιεκτική σε ρυθμίσεις διεθνή πολυμερή συμφωνία που εισάγει θεμελιώδεις κανόνες προστασίας δικαιωμάτων των επιμέρους κλάδων της πνευματικής και της βιομηχανικής ιδιοκτησίας¹⁴. Τη Συμφωνία TRIPS διαχειρίζεται ο Παγκόσμιος Οργανισμός Διανοητικής Ιδιοκτησίας (ΠΟΔΙ, World Intellectual Property Organization, WIPO).

Στο σύγχρονο ελληνικό δίκαιο βιομηχανικής ιδιοκτησίας βασικοί είναι: ο νόμος 4072/2012 περί σημάτων και άλλων διατάξεων, όπως τροποποιημένος με τον νόμο 4155/2013 ισχύει σήμερα¹⁵, ο νόμος 1733/1987 περί ευρεσιτεχνιών, όπως τροποποιημένος ισχύει σήμερα, ο νόμος 2417/1996 και το Π.Δ. 259/1997 περί βιομηχανικού σχεδίου, και άλλοι συναφείς νόμοι.

4. Σύμφωνα με τη γενική διδασκαλία του δικαίου¹⁶ και πάντως από μια *prima facie* θεώρηση του δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας και του τραπεζικού δικαίου σχηματίζεται η εντύπωση, ότι πρόκειται για δύο κατά βάση στεγανούς και αυτοτελείς κλάδους του εμπορικού δικαίου που (1) ουδόλως σχετίζονται μεταξύ τους, (2) δεν αλληλεφάπτονται ρυθμιστικά σε επιμέρους τομείς τους και (3) πολύ λιγότερο δεν

¹⁴ Στην Ελλάδα η Συμφωνία TRIPS κυρώθηκε με το ν. 2290/1995. Η Συμφωνία αυτή επηρέασε καθοριστικά την εξέλιξη μεταξύ άλλων και του δικαίου της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, τόσο του ενωσιακού, όσο και των εθνικών δικαίων των συμβαλλόμενων κρατών, εισάγοντας ένα σύγχρονο και από πλευράς συμφερόντων σταθμισμένο πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων αυτών με δικαιολογικό σκοπό τη στήριξη της καινοτομίας και, ευρύτερα, την τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης και την αποτελεσματικότερη λειτουργία του διεθνούς εμπορίου.

¹⁵ ΦΕΚ Α' 86/2012 και ΦΕΚ Α' 120/2013, αντίστοιχα. Επίκειται τροποποίηση του ισχύοντος ελληνικού νόμου περί σημάτων, με σκοπό την εναρμόνιση του ελληνικού δικαίου με την Οδηγία ΕΕ 2015/2436 για τα σήματα. Η Οδηγία αυτή εισάγει καινοτομίες, όπως είναι: α) η κατάργηση της γραφικής παράστασης ως συστατικού στοιχείου του ορισμού ενός σήματος, β) η αναδιτύπωση των απόλυτων λόγων απόρριψης ή ακυρότητας, συμπεριλαμβανομένων των ΠΟΠ και ΠΓΕ, γ) η ανατύπωση σήματος σε λεξικά, δ) οι νέες μορφές σημάτων, όπως τρισδιάστατα και ηχητικά σήματα, σήματα κίνησης, σήματα με ολογράμματα και άλλα μη παραδοσιακά σήματα (non-traditional trademarks). Αρκετές από τις ρυθμίσεις της Οδηγίας είναι εφαρμοστέες από 15.1.2019, πλην εκείνων που ήδη ήταν εφαρμοστέες εντός 20ημέρου από τη δημοσίευσή της, βλ. άρθρο 56 της Οδηγίας ΕΕ 2015/2436, περί της έναρξης ισχύος των ρυθμίσεων.

¹⁶ Βλ. Ι. Αραβαντινός, Εισαγωγή στην επιστήμη του Δικαίου, 1983, σελ. 65, Μ. Φεφές, Εισαγωγή στο Δίκαιο, 2016, σελ. 145 επ.. Κατά τον Ε. Περάκη, Γενικό Μέρος του Εμπορικού Δικαίου, 1999, σελ. 67-68, η βιομηχανική ιδιοκτησία και το (ιδιωτικό) δίκαιο τραπεζικών συμβάσεων αποτελούν επιμέρους κλάδους του εμπορικού δικαίου. Κριτικά επ' αυτού όμως ο Μ.-Θ. Μαρίνος, Δίκαιο των διακριτικών γνωρισμάτων, 2016, σελ. 1-2 και σημ. 1, ορθά κατά την άποψή μας, εντάσσει τη βιομηχανική ιδιοκτησία αφενός μεν από άποψη δικαίου της αγοράς, στο δίκαιο των περιορισμών του ανταγωνισμού, αφετέρου δε από άποψη απόλυτων περιουσιακών δικαιωμάτων, στον κλάδο ενός *sui generis* «εμπράγματος» δικαίου των άυλων αγαθών. Για τις οικονομικές και κοινωνικές στοχοθετήσεις του δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας σε σχέση με το δίκαιο κατά του αθέμιτου ανταγωνισμού βλ. Β. Αντωνόπουλο, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 2002, σελ. 5-15.

εντοπίζονται δογματικά ή και από πλευράς του σκοπού του κανόνα δικαίου¹⁷, πεδία επαλληλίας ανάμεσά τους. Πράγματι, η αναφορά στο τραπεζικό δίκαιο – τουλάχιστον από πλευράς δικαστηριακής πρακτικής – παραπέμπει κατ' αρχήν στις ποικίλες μορφές τραπεζικής συναλλαγής (χρηματικής, είτε ενσώματης είτε αυξανόντως ηλεκτρονικής) του καταθέτη ή/και επενδυτή με πιστωτικά ιδρύματα¹⁸, ενώ το δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας οδηγεί τη σκέψη στη διοικητική διαδικασία κατοχύρωσης των επιμέρους δικαιωμάτων¹⁹, αφενός, καθώς και στην δικαστική επιδίωξη επιβολής αυτών κατά προσβολών²⁰, αφετέρου.

Ωστόσο, η επιβεβαίωση της ύπαρξης αξιοσημείωτων επαλληλιών ή επαλλαγών μεταξύ των δύο εξεταζόμενων κλάδων δικαίου²¹, προκύπτει (α) από τη μελέτη των αρχών που διέπουν αμφοτέρους τους κλάδους, (β) των βασικών νομικών εννοιών που εμπεριέχονται σ' αυτούς, (γ) των επιδιωκόμενων νομοθετικών σκοπών των οικείων κανόνων δικαίου καθώς και (δ) της εφαρμογής των συχνά πολύπλοκων, τεχνικών και λεπτομερειακής φύσεως ρυθμίσεων. Επίσης, συντελεστική στην παραπάνω διαπίστωση επαλληλιών είναι και η έντονη ανάγκη – ειδικά στους δύο αυτούς κλάδους του δικαίου – να εργασθεί ο εφαρμοστής του δικαίου σύμφωνα με την διεπιστημονική μέθοδο (interdisciplinary approach)²² επιστρατεύοντας πορίσματα και μεθόδους ανάλυσης άλλων, βοηθητικών της νομικής, επιστημών²³.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης²⁴ και της προϊούσας εναρμόνισης ιδίως των εθνικών δικαίων βιομηχανικής ιδιοκτησίας και τραπεζικού δικαίου των κρατών

¹⁷ Για την έλλειψη μεθοδολογικής εξειδίκευσης του εμπορικού δικαίου και την αμφισβητούμενη συστηματική ενότητα των κλάδων του καθώς και την αλληλεπίδραση εμπορικού και αστικού δικαίου βλ. Ελ. Βόγκλης, Η απαγόρευση αντιφατικής συμπεριφοράς στο παράδειγμα του εμπορικού δικαίου και ειδικά των τραπεζικών συμβάσεων, σε: Αναμν. Τόμο Λ. Γεωργακόπουλου, Ι, Τράπεζα της Ελλάδος, 2016, σελ. 63 επ., ιδίως 64-66.

¹⁸ Ενδεικτικά για τις τραπεζικές συμβατικές σχέσεις, βλ. Δ. Λαδάς, Τραπεζικές Συναλλαγές, 2016.

¹⁹ Για το δικαίωμα σε δίπλωμα ευρεσιτεχνίας βλ. άρθρα 7-10 ν. 1733/1987, και για το δικαίωμα στο σήμα τα άρθρα 134 επ. 4072/2012.

²⁰ Για το δικαίωμα σε δίπλωμα ευρεσιτεχνίας βλ. άρθρα 17 και 17 Α-Ζ ν. 1733/1987, και για το δικαίωμα στο σήμα άρθρα 150-158 ν. 4072/2012.

²¹ Ως προς την ενδιαφέρουσα αναζήτηση αναλογίας του δικαίου με άλλους κλάδους της επιστήμης και της τέχνης, ο Π. Λαζαράτος κάνει λόγο για «αίσθηση του κάλλους που συνδέει την νομική, την μαθηματική και την μουσική δημιουργία», στο άρθρο του με τίτλο: Αναλογίες μεταξύ μουσικής και δικαίου, βλ. Διοικητική Δίκη (περιοδ.), 2007, σελ. 1-8, ιδίως αρ. 13.

²² Οι κανόνες του εμπορικού δικαίου κατ' αρχήν υπηρετούν και οικονομικούς σκοπούς, βλ. Λ. Γεωργακόπουλος, Το κέρδος (2008). Ειδικά για την οικονομική επιστήμη ως υποβοηθητική της νομικής επιστήμης, βλ. Η σχέση της νομικής επιστήμης με την οικονομική, στον Απ. Γεωργιάδη, Τι είναι δίκαιο; Η νομική επιστήμη για όλους (2018), σελ. 163 επ. όπου σχολιάζεται και η επίδραση της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου στην εφαρμογή του εμπορικού δικαίου.

²³ Βλ. παρακάτω υπό VII.

²⁴ Με βάση την Λευκή Βίβλο για το Μέλλον της ΕΕ (1.3.2017), η Επιτροπή δημοσίευσε το Έγγραφο Προβληματισμού για την Τιθάσωση της Παγκοσμιοποίησης [COM (2017)240]. Εκεί στοχοθετείται η συνδιαμόρφωση της παγκοσμιοποίησης με βάση τα κοινά συμφέροντα και τις αξίες των κρατών μελών ΕΕ και των πολιτών τους και με απώτερο σκοπό τη δικαιότερη κατανομή των οφελών της παγκοσμιοποίησης σε συνθήκες αλληλεγγύης (solidarity) και βιωσιμότητας (sustainability). Ως βασικά εργαλεία επίτευξης αυτού του στόχου αναφέρονται, α) οι στρατηγικές καινοτομίας (ανάπτυξη, κατοχύρωση, επιβολή κατά προσβολών) και β) η ευρωπαϊκή ψηφιακή ενιαία αγορά [COM (2015) 19].

μελών της ΕΕ, σε συνδυασμό με την έντονη τάση εξειδίκευσης σε επιμέρους τομείς του εμπορικού δικαίου, η αμφίδρομη σχέση μεταξύ ειδικού και γενικού κανόνα αποκτά ξεχωριστή σημασία για τον εφαρμοστή του δικαίου²⁵.

Όσο επιτρέπουν τα όρια της παρούσας μελέτης, γίνεται επιλεκτική προσέγγιση αρχών και νομικών εννοιών υπό το φως των εδώ εξεταζόμενων δύο κλάδων του εμπορικού δικαίου, του δικαίου της βιομηχανικής ιδιοκτησίας και του τραπεζικού δικαίου. Συγκεκριμένα, επιλέγεται η αρχή της επικουρικότητας του ενωσιακού δικαίου και η εναρμονιστική λειτουργία του στα εθνικά δίκαια, όπως το Ελληνικό.

II. Η Εσωτερική Αγορά της ΕΕ: αρχή επικουρικότητας και εναρμόνιση εθνικών δικαίων

1. Η Εσωτερική Αγορά της ΕΕ θεσπίστηκε το 1992 ως ένα θεμελιώδες βήμα προς την οικονομική ολοκλήρωση της αρχικά λεγόμενης Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) και ορίζεται ως ένας ενιαίος χώρος που σχηματίζεται από τις επικράτειες των κρατών μελών, εντός του οποίου (χώρου) ασκούνται χωρίς περιορισμούς οι βασικές ενωσιακές (πρώην κοινοτικές) ελευθερίες διακίνησης προσώπων, αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίων²⁶.

Γενικά, περί παγκοσμιοποίησης και των επιπτώσεων αυτής, θετικών, αρνητικών ή και ουδέτερων βλ. Ν. Αλιβιζάτος, Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση;, εκδ. Πόλις, σελ. 59-65, ο οποίος υπογραμμίζει ως ένα εκ των βασικών λόγων της τραπεζικής κρίσης στις ΗΠΑ – που μετέπειτα μεταδόθηκε στην Ευρώπη και μετατράπηκε σε οικονομική – την κατάργηση από το Κογκρέσο το 1999 του νόμου Glass-Steagall, που ίσχυε ήδη από το 1933, ορίζοντας τον αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ εμπορικών και επενδυτικών τραπεζών, με αποτέλεσμα τον αχαλίνωτο κερδοσκοπισμό των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Επίσης, για την επίδραση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης στην Ελληνική οικονομία βλ. Μ. Galenianos, Die Ursachen der griechischen Wirtschaftskrise: Eine europäische Perspektive, σε: U.-D. Klemm/W. Schultheiss, Die Krise in Griechenland, Frankfurt, Campus Verlag, 2015, σελ. 89 επ., 101. Βλ. Θ. Τάσιος, «Παγκοσμιοποίηση» Αποφενάκιση; Εκδ. Ψυχογιός 2005, 23 επ. Κατά τον Απ. Γέροντα, Δημόσιο οικονομικό δίκαιο, 2^η εκδ. 2011, η παγκοσμιοποίηση «απονομιμοποιεί το πολιτικό στοιχείο και νομιμοποιεί απόλυτα το τεχνικό-τεχνολογικό, το οικονομικό και το χρηματιστικό», καθιστώντας ανίσχυρες τις δημοκρατικές κυβερνήσεις. Για επιχειρήματα υπέρ αυτού του οικονομικού φαινομένου ως συνέπειας κυρίως των τεχνολογικών εξελίξεων, βλ. Α. Ανδριανόπουλος, Η παγκοσμιοποίηση και οι εχθροί της – Εξτρεμιστές εναντίον της ελευθερίας, Libro 2001, σελ. 20 επ. Για μια συνεκτική κοινωνιολογική ανάλυση της παγκοσμιοποίησης, του δικαιολογητικού λόγου και της έκτασής της, βλ. St. Hall/D. Held/A. McGrew, Η νεωτερικότητα σήμερα, (μεταφρ.), εκδ. Σαββάλας 2010, σελ. 103 επ.

²⁵ Στο τελευταίο εν ζωή πόνημά του υπό τον τίτλο: Κέρδος – Ο πυρήνας του Εμπορικού Δικαίου (Νομική Βιβλιοθήκη 2008) ο Λ. Γεωργακόπουλος σημειώνει προλογικά, ότι «ο σύγχρονος πληθωρισμός της ειδίκευσης εντός και εκτός του εμπορικού δικαίου καθιστά συχνά χρήσιμη την αναδρομή στην γενικότητα. Άλλοτε διότι η πολλή ειδική γνώση κάνει συχνά χρήσιμη την γενικότητα και για τους ειδικούς. Άλλοτε διότι η έλλειψη της ειδικής γνώσης καθιστά ευχερέστερη την προσέγγιση της γενικότητας».

²⁶ Άρθρα 26, 28 και 45 επ. ΣΛΕΕ, βλ. Β. Χριστιανός/Μ. Κουσκούνα/Ρ.-Ε. Παπαδοπούλου/Μ. Περάκης, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη Νομολογία, 2011, σελ. 187 επ., 248 επ., Γ.-Ε. Καλαβρός/Θ. Γεωργόπουλος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ουσιαστικό Δίκαιο, 2017, σελ. 20 επ., 45 επ., 105 επ., 117 επ.

2. Τα προστατευόμενα με το *δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας* δικαιώματα σχετίζονται με προϊόντα (σήμα²⁷, βιομηχανικό σχέδιο) και τεχνικές δημιουργίες (δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, πιστοποιητικό υποδείγματος χρησιμότητας, συμπληρωματικό πιστοποιητικό προστασίας φαρμάκου ή φυτοπροστατευτικού προϊόντος) και με υπηρεσίες (σήμα υπηρεσιών, service mark)²⁸, οι οποίες διακινούνται ελεύθερα, σύμφωνα βέβαια με τους κανόνες της Εσωτερικής Αγοράς²⁹.

3. Το *δημόσιο τραπεζικό δίκαιο* μέσα από σειρά κανόνων παράγωγου ενωσιακού δικαίου προβλέπει κατάλογο εκείνων των τραπεζικών εργασιών που, όταν παρέχονται διασυννοριακά από τα καταλλήλως αδειοδοτημένα πιστωτικά και λοιπά χρηματοδοτικά ιδρύματα, εντός των ορίων της Εσωτερικής Αγοράς της ΕΕ, απολαμβάνουν αμοιβαίας αναγνώρισης μεταξύ των κρατών μελών προέλευσης και υποδοχής των υπηρεσιών³⁰. Τα πιστωτικά ιδρύματα που λαμβάνουν άδεια ίδρυσης

²⁷ Έτσι το ευρωπαϊκό σήμα (πρώην κοινοτικό σήμα) διέπεται από την αρχή του ενιαίου και έχει ισχύ σε όλη την έκταση της εσωτερικής αγοράς, βλ. Μ.-Θ. Μαρίνος, *Δίκαιο διακριτικών γνωρισμάτων*, 2016, σελ. 370 αρ.11.8. – 11.10., Α. Bender, *Die neue Unionsmarke*, 2. Aufl. 2017, σελ. 9.

²⁸ Π.χ. το σήμα τραπεζικής ή ασφαλιστικής υπηρεσίας μιας επιχείρησης. Ας σημειωθεί, ότι τέτοιου είδους επιχειρήσεις προσφέρουν τις επιμέρους υπηρεσίες τους, τις οποίες, όμως, μεταφορικά αποκαλούν «προϊόντα» (τραπεζικά ή ασφαλιστικά προϊόντα). Για το σήμα υπηρεσιών (service mark) βλ. Α. Σινανιώτη-Μαρούδη, *Το σήμα υπηρεσιών*, 1995.

²⁹ Πρβλ. ωστόσο το άρθρο 36 ΣΛΕΕ περί του κατ' εξαίρεση επιτρεπτού περιορισμού της ελευθερίας διακίνησης αγαθών, εφόσον αυτό επιβάλλεται για λόγους *προστασίας δικαιώματος βιομηχανικής και εμπορικής ιδιοκτησίας*. Τούτο είναι μεν σύμφωνο με την αρχή της εδαφικότητας που διατρέχει το σύνολο των επιμέρους κανόνων των σχετιζόμενων με τα δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας, δεν πρέπει όμως να λειτουργεί ως συγκαλυμμένος περιορισμός του ενδοκοινοτικού εμπορίου ή να προξενεί αυθαίρετες διακρίσεις μεταξύ των κρατών. Συναφής είναι και ο θεσμός της *ανάλωσης* δικαιώματος εντός της εσωτερικής αγοράς μετά τη θέση σε πρώτη κυκλοφορία ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας σε μία χώρα μέλος ΕΕ. Εξάλλου, η *έννοια της εσωτερικής αγοράς* και η εντός αυτής ακώλυτη άσκηση των θεμελιωδών ελευθεριών της ΕΕ προβλέφθηκε το πρώτον από την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (1987) που στοχοθέτησε την εγκαθίδρυσή της για την 31.12.1992 και εν συνεχεία ενσωματώθηκε στις Συνθήκες ως ένας εκ των θεμελιωδών σκοπών της ΕΕ. Ως ενιαία αγορά νοείται πράγματι «ένας χώρος δίχως εσωτερικά σύνορα (Raum ohne Binnengrenzen, βλ. G. Nicolaysen, *Europarecht II, Das Wirtschaftsrecht im Binnenmarkt*, Nomos Verlag, Baden-Baden, 1996, σελ. 32-34), μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων» (άρθρο 26 παρ. 2 ΣΛΕΕ). Για την καταπολέμηση οικονομικών, κοινωνικών και εδαφικών στρεβλώσεων και διαφορών μεταξύ περιοχών της ΕΕ, τα άρθρα 3 παρ. 3 ΣΕΕ και 174-178 ΣΛΕΕ προβλέπουν ως ένα εκ των στόχων της ΕΕ την προαγωγή της οικονομικής, κοινωνικής και εδαφικής συνοχής, και την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών-μελών, επιδίωξη που επιχειρείται να υλοποιηθεί μέσω των διαρθρωτικών Ταμείων Συνοχής. Την αγωγιμότητα της αξίωσης πολιτικών κοινωνικής και οικονομικής συνοχής και την αντίστοιχη δέσμευση της ΕΕ δέχθηκε το ΔΕΚ με την απόφαση της 23.11.1999, Πορτογαλία κατά Συμβουλίου (υπόθ. 149/96, Συλλογή 1999, σελ. 8449, σκέψη 86). Συναφώς βλ. Ν. Lyberis, *Rechtliche Bindungskraft des Prinzips sozialer Kohäsion nach der Einheitlichen Europäischen Akte*, Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα, τ. 13, Σάκκουλας 1988, σελ. 19-65 και Γ.-Ε. Καλαβρός /Θ. Γεωργόπουλος, ο.π., τ. II, σελ. 202 επ.

³⁰ Οδηγία 2013/36/ΕΕ IV (Capital Requirements Directive IV), Παράρτημα I, και Οδηγία 2004/39/ΕΚ (Markets in Financial Instruments Directive No. I, MiFID I, τμήματα A-B) για εναρμόνιση τραπεζικού δικαίου. Υπενθυμίζεται ότι, ο ενωσιακός νομοθέτης αφήνει πλέον στα κράτη μέλη τον καθορισμό του εύρους των τραπεζικών υπηρεσιών μέσω της εθνικής νομοθεσίας. Αυτές πρέπει βέβαια να παρέχονται στο πλαίσιο των ενωσιακών ελευθεριών κατά τις γενικές διατάξεις της ΣΛΕΕ ως προς το δικαίωμα εγκατάστασης και ελεύθερης παροχής υπηρεσιών. Εκείνες ωστόσο οι τραπεζικές υπηρεσίες που δεν περιλαμβάνονται στην ενωσιακή νομοθεσία, αλλά μόνο στην εθνική, δεν απολαμβάνουν αμοιβαίας

και λειτουργίας τους σύμφωνα με το εναρμονισμένο πλέον Ελληνικό δίκαιο, μπορούν να ιδρύουν θυγατρικές ή υποκαταστήματα σε άλλες χώρες-μέλη της ΕΕ, οι οποίες (θυγατρικές ή υποκαταστήματα) υπόκεινται στην εποπτεία των αρμόδιων αρχών του κράτους προέλευσης. Πρόκειται για το λεγόμενο «ευρωπαϊκό διαβατήριο» που υπό προϋποθέσεις χορηγείται από τις εποπτικές αρχές του κράτους προέλευσης, όπου εδρεύει το πιστωτικό ίδρυμα³¹. Μάλιστα, προς υποστήριξη και αποτελεσματική λειτουργία αυτής της ενοποιημένης τραπεζικής αγοράς, θεσπίστηκε ήδη η λεγόμενη Ενιαία Τραπεζική Εποπτική Αρχή της ΕΕ³².

4. Σύμφωνα με τη θεμελιώδη αρχή της επικουρικότητας (principle of subsidiarity, Subsidiaritätsprinzip)³³, που διέπει το δίκαιο της ΕΕ, ο ενωσιακός νομοθέτης προβαίνει σε ρύθμιση εκείνων μόνο των τομέων πολιτικής (συντρέχουσες αρμοδιότητες της ΕΕ) που μπορούν να ρυθμιστούν αποτελεσματικότερα σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αντί σε εθνικό, κατά τρόπο ώστε να επιτυγχάνονται καλύτερα οι στόχοι του πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ, στην προκειμένη περίπτωση η λειτουργία της Εσωτερικής Αγοράς³⁴. Και έχει παρατηρηθεί, ότι ειδικά το δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας καθώς και το τραπεζικό δίκαιο, είναι εξ εκείνων των κλάδων του δικαίου που επιδέχονται, αλλά και όπου έχει επιτευχθεί ήδη μεγάλος βαθμός εναρμόνισης των εσωτερικών δικαίων σύμφωνα με τους κανόνες του Ενωσιακού Δικαίου³⁵. Μάλιστα, δεν είναι τυχαίο, ότι οι δύο αυτοί κλάδοι του δικαίου εμφανίζουν υψηλό βαθμό εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών. Τούτο διότι, οι τομείς αυτοί είναι ικανοί και γι' αυτό προορίζονται να συμβάλλουν καθοριστικά στη στήριξη και προώθηση της ανάπτυξης και οικονομικής προόδου των εθνικών

αναγνώρισης μεταξύ των κρατών μελών ΕΕ. Οι υπηρεσίες που τα ελληνικά πιστωτικά ιδρύματα επιτρέπεται να παρέχουν, αναφέρονται εξαντλητικά στο άρθρο 11 παρ. 1 του ν. 4261/2014 για τις υπηρεσίες που απολαμβάνουν αμοιβαίας αναγνώρισης και άρθρο 11 παρ. 2 του ν. 4261/2014 για τις λοιπές χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες που κατά περίπτωση δύναται να επιτρέψει η Τράπεζα της Ελλάδος σε πιστωτικά ιδρύματα. Επ' αυτού βλ. Χρ. Γκόρτσος, ο.π., σελ. 245-246 και 267.

³¹ Βλ. ωστόσο τους περιορισμούς της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης της άδειας ίδρυσης και λειτουργίας πιστωτικού ιδρύματος για λόγους δημοσίου συμφέροντος βλ. Ι. Βενιέρης, Κοινοτικά πιστωτικά ιδρύματα, 2006, σελ. 249 επ., Γκόρτσος, Στοιχεία τραπεζικού δικαίου, ο.π., σελ. 266.

³² Βλ. Γκόρτσος σε Ρόκας/Γκόρτσος/Μικρουλέα/Λιβαδά, Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου, 2016, σελ. 100, 108 επ., 154-157, 285, 293. Για την τραπεζική ένωση στο πλαίσιο της ΕΕ βλ. και Γ.-Ε. Καλαβρός/Θ. Γεωργόπουλος, Δίκαιο της ΕΕ, τόμος II, 3^η έκδ., 2017, σελ. 238-240.

³³ Βλ. Βασ. Χριστιανός, Εισαγωγή στο δίκαιο της ΕΕ, 2011, σελ. 29 επ., Καλαβρός/Γεωργόπουλος, ο.π. σελ. 85 επ., Th. Oppermann, Europarecht, 2. Aufl. 1999, σελ. 197 επ., Chr. Koenig/A. Haratsch, Europarecht, 3. Aufl., 2000, σελ. 26 επ.

³⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 2 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της ΕΕ (ΣΛΕΕ), η εσωτερική αγορά ανήκει στις συντρέχουσες αρμοδιότητες της Ένωσης και των κρατών μελών. Βλ. επίσης, Β. Χριστιανός, Εισαγωγή στο δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010, σελ. 29 επ., Γ.-Ε. Καλαβρός/Θ. Γεωργόπουλος, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Θεσμικό δίκαιο, τόμος Ι, 3^η Έκδ. 2017, σελ. 78-80, Π. Κανελλόπουλος, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συνθήκη της Λισσαβώνας, 5^η έκδ. 2010, σελ. 272 επ.

³⁵ Βλ. Απ. Γεωργιάδης, Η εναρμόνιση του ιδιωτικού δικαίου στην Ευρώπη, σε: Α. Γεωργιάδης, Αναζητώντας το δίκαιο, Μελέτες και άρθρα, 2017, σελ. 27 επ., 43-44, σύμφωνα με τον οποίο οι επιπτώσεις στα εθνικά εμπορικά δίκαια από την εναρμόνιση με βάση το ενωσιακό δίκαιο εστιάζονται, μεταξύ άλλων, σε ειδικά θέματα του τραπεζικού δικαίου και της πνευματικής ιδιοκτησίας.

οικονομιών που συναπαρτίζουν την εσωτερική αγορά της ΕΕ³⁶. Πράγματι, χωρίς την ενιαία τραπεζική αγορά στην ΕΕ, θα ήταν δυσχερέστερη η ελεύθερη διακίνηση αγαθών και υπηρεσιών στο πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς. Και αντίστοιχα, χωρίς την εναρμόνιση του δικαίου της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, και τη θέσπιση ευρωπαϊκών νομικών εργαλείων για την προστασία δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας ενιαίου χαρακτήρα (ευρωπαϊκό σήμα, ευρωπαϊκό βιομηχανικό σχέδιο, προστατευόμενη ονομασία προέλευσης, προστατευόμενη γεωγραφική ένδειξη), δεν θα ήταν δυνατόν να επιτευχθούν οικονομίες κλίμακας (economies of scale) στο πλαίσιο της εσωτερικής αγοράς με τις ανάλογες συνέπειες στο ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁷. Ας σημειωθεί, ωστόσο, ότι η ολοκλήρωση της Τραπεζικής Ένωσης παραμένει εν μέρει ακόμη το ζητούμενο.

5. Συνεπώς, καταγράφεται ταύτιση σκοπών (θέσπιση, στήριξη και διευκόλυνση της Εσωτερικής Αγοράς) και αλληλεξάρτηση των κλάδων του δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας και τραπεζικού δικαίου ως τομέων του οικονομικού δικαίου της ΕΕ, δεδομένου ότι, με μέτρα σταδιακής ενοποίησης των κατακερματισμένων εθνικών τραπεζικών αγορών (π.χ. σύστημα πληρωμών SEPA), διευκολύνεται η εντός ΕΕ ελεύθερη διακίνηση προϊόντων και υπηρεσιών, που είναι μια από τις προϋποθέσεις ευημερίας, αλλά και ανόθευτου ανταγωνισμού μεταξύ των οικονομικών οντοτήτων που δρουν στην Εσωτερική Αγορά. Ομοίως, δεν νοείται ακώλυτη ή έστω απλούστερη άσκηση των θεμελιωδών ενωσιακών ελευθεριών, ιδίως δεν νοείται εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο εντός ΕΕ, χωρίς την απαραίτητη χρηματοοικονομική στήριξη (όπως π.χ. διακίνηση κεφαλαίων, χρηματοδότηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, τραπεζικές εγγυήσεις, διασυνοριακές πληρωμές).

Η λειτουργία της Εσωτερικής Αγοράς υπό συνθήκες παγκοσμιοποίησης έχει, λοιπόν, επιδράσει διττά στους κανόνες των δύο εξεταζόμενων κλάδων τους εμπορικού δικαίου: (α) εναρμονιστικά σε επίπεδο εθνικού δικαίου υπό το πρίσμα του ενωσιακού δικαίου, και (β) οσμωτικά ως προς τη σύγκλιση διαχρονικών στόχων του νομοθέτη προς την κατεύθυνση διευκόλυνσης του διασυνοριακού εμπορίου,

³⁶ Το άρθρο 3 παρ. 3 ΣΕΕ ορίζει ότι: «Η Ένωση εγκαθιδρύει εσωτερική αγορά. Εργάζεται για την αειφόρο ανάπτυξη της Ευρώπης με γνώμονα την ισόρροπη οικονομική ανάπτυξη και τη σταθερότητα των τιμών, την κοινωνική οικονομία της αγοράς με υψηλό βαθμό ανταγωνιστικότητας, με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο, και το υψηλό επίπεδο προστασίας και βελτίωσης της ποιότητας του περιβάλλοντος. Προάγει την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο».

³⁷ Έχει μετρηθεί από το Παρατηρητήριο του Γραφείου Διανοητικής Ιδιοκτησίας της ΕΕ (EUIPO Observatory, μελέτη 2016), ότι οι βιομηχανίες που αναπτύσσουν και κατέχουν κεφάλαιο βιομηχανικής ιδιοκτησίας (διπλώματα ευρεσιτεχνίας, σήματα, βιομηχανικά σχέδια ή υποδείγματα κττ.) συμμετέχουν με ποσοστό 28% στη συνολική απασχόληση και 42% στο ΑΕΠ της Ένωσης, <https://euipo.europa.eu/ohimportal/el/web/observatory/ip-contribution>. Πρβλ. επίσης R. Knaak/A. Kur/Alex v. Mühlendahl, The Study on the Functioning of the European Trade Mark System, Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law, Vol. 4 (2012), Issue 3, Research Paper No. 12-13.

στήριξης της καινοτομίας και τόνωσης της απασχόλησης, χωρίς ωστόσο να θίγεται (αισθητά) η συνοχή της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς.

Για να επαληθευτούν οι παραπάνω νομοπολιτικές εξελίξεις έχει ενδιαφέρον να εξεταστούν ως προς την ένταξη, ερμηνεία και εφαρμογή στη βιομηχανική ιδιοκτησία και το τραπεζικό δίκαιο βασικές έννοιες όπως αυτές (i) της γνώσης, ως αντικειμένου εμπορευματοποίησης, (ii) του καταναλωτή, (iii) του κέρδους και (iv) του δημοσίου συμφέροντος, έννοιες δηλαδή που κινούνται στον πυρήνα του ρυθμιστικού περιεχομένου αμφοτέρων των κλάδων του εμπορικού δικαίου, των οποίων επιχειρείται η συγκριτική προσέγγιση.

III. Η γνώση ως αντικείμενο εμπορευματοποίησης

1. Η γνώση³⁸ ως πνευματική λειτουργία κατάκτησης και κατανόησης του νέου³⁹ βασίζεται στην πεποίθηση, δηλαδή στην πίστη⁴⁰ του υποκειμένου⁴¹. Το υποκείμενο αυτό (φυσικό ή νομικό πρόσωπο) μπορεί να είναι είτε ο ερευνητής-εφευρέτης ενός προϊόντος ή μιας μεθόδου ή μιας βιομηχανικής εφαρμογής⁴², είτε ο δημιουργός και ονοματοδότης ενός καινοτόμου προϊόντος⁴³ (σήμα, βιομηχανικό σχέδιο ή

³⁸ Για τη γνώση ως συνέπεια της πίστης με την έννοια της πεποίθησης βλ. Γ. Βαγιανός, Η πίστη στο πλαίσιο διδασκαλίας των κοινωνικών μαθημάτων, Αθήνα 2007, σελ. 67-69 και υποσημ. 67. Επίσης βλ. παράδειγμα παρακάτω υποσημ. 41.

³⁹ Πρβλ. άρθρο 5 παρ. 3 ν. 1733/1987 για τις προϋποθέσεις χορήγησης τίτλου διπλώματος ευρεσιτεχνίας. Μία εφεύρεση θεωρείται νέα, εάν δεν ανήκει στη στάθμη της τεχνικής (state of the art).

⁴⁰ Η «πίστη», εκτός από πεποίθηση του υποκειμένου, μπορεί να είναι τραπεζική (πιστοληπτική), θρησκευτική, συζυγική κ.ά.

⁴¹ Για την πεποίθηση με την έννοια της πίστης μπορούν να παρατεθούν πλείστα παραδείγματα τολμηρών και καινοτόμων ανθρώπων που δημιούργησαν επιχειρηματικούς κολοσσούς, μερικές φορές μάλιστα ξεκινώντας σχεδόν εκ του μηδενός. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Steve Jobs που ίδρυσε μια μικρή εταιρεία στο γκαράζ του σπιτιού του στην Καλιφόρνια για να την εξελίξει αργότερα στην εταιρεία με τη μεγαλύτερη αποτίμηση παγκοσμίως. Πράγματι, σύμφωνα με τον Bloomberg, η χρηματιστηριακή αξία της Apple έφθασε στις 31.7.2018 στο 1 τρις. δολάρια, ενώ αξιοπρόσεκτη είναι η πορεία της μετοχής της που από το 1980, όταν εισήχθη στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, αυξήθηκε κατά 50.000%. Για την πίστη του Jobs στη δημιουργία των προϊόντων του, τον απόλυτο εστιασμό και την αφοσίωση στο στόχο του καθώς και την ικανότητά του να επικεντρώνει την προσοχή του στην επιτυχία του κάθε προϊόντος παραμερίζοντας αυστηρά κάθε τι που θα μπορούσε να τον αποσπάσει, βλ. Walter Isaacson: Steve Jobs – Η επίσημη βιογραφία (μεταφρ.), εκδ. Ψυχογιός 2011, ιδίως σελ. 512-522. Εκεί τονίζεται η ιδιοφυής πτυχή του χαρακτήρα του στο να συνδυάζει ασταμάτητα δημιουργικά τις καινοτομίες σε γενικό επίπεδο με τη γνώση και εφαρμογή λεπτομερειών στα πολυάριθμα τεχνολογικά δημιουργήματά του.

⁴² Έτσι π.χ. ο ερευνητής με τα πολλαπλά συνήθως αποτυχημένα στην πλειοψηφία πειράματα έχει την πίστη, δηλαδή την πεποίθηση, ότι με κάποιο από αυτά θα εφεύρει το ζητούμενο φάρμακο ή θα αποδείξει την εφαρμοσιμότητα μιας νέας συντομότερης ή οικονομικότερης μεθόδου βιομηχανικής παραγωγής ενός προϊόντος. Άρα, ο ερευνητής με βάση την πίστη αυτή, οφείλει να γνωρίζει (γνώση) τη στάθμη της τεχνικής (prior art), προκειμένου να την ξεπεράσει με την καινοτομία του.

⁴³ Πρόκειται για τον επινοητή μιας νέας ένδειξης που μέλει να κατοχυρωθεί ως σήμα ή ενός βιομηχανικού σχεδίου ή υποδείγματος (design) που είναι προστατεύσιμο σε εθνικό ή ενωσιακό ή και διεθνές επίπεδο με αντίστοιχη διαδικασία καταχώρισης στο οικείο μητρώο. Για το σήμα πρβλ. άρθρα 123-124 ν. 4072/2012, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει με τον ν. 4155/2013, σύμφωνα με τα οποία μια ένδειξη δεν γίνεται δεκτή ως σήμα, αν ταυτίζεται ή ομοιάζει σε βαθμό κινδύνου συγχύσεως με χρονικά πρότερο σήμα. Συνεπώς, ο επινοητής-δημιουργός ενός νέου σήματος οφείλει να γνωρίζει κατόπιν

υπόδειγμα). Μπορεί ακόμη να είναι είτε ένα πιστωτικό ίδρυμα που προσφέρει ένα ελκυστικό τραπεζικό προϊόν είτε ένας επενδυτικός σύμβουλος⁴⁴ που προτείνει συνδυασμό επενδυτικών επιλογών στην κεφαλαιαγορά ή τη χρηματαγορά⁴⁵, είτε ο καταθέτης ή κάθε αντισυμβαλλόμενος ενός πιστωτικού ιδρύματος.

Η εμπορευματοποίηση της γνώσης αποτελεί βασικό κοινό χαρακτηριστικό του δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας και τραπεζικού δικαίου. Και εννοούμε εδώ τη γνώση ως τεχνογνωσία, γενεσιουργό της καινοτομίας με φορέα τον δικαιούχο του κάθε φορά δικαιώματος βιομηχανικής ιδιοκτησίας ή τραπεζικού «προϊόντος» που προσφέρεται στον καταναλωτή τραπεζικών υπηρεσιών. Ειδικότερα:

2. Στο δίκαιο των σημάτων αξιοσημείωτος είναι ο ρόλος που επιτελεί η γνώση κι ο τρόπος που αυτή ενσωματώνεται στα προϊόντα και τις υπηρεσίες που φέρουν ένα σήμα. Η επινόηση μιας ένδειξης, η προστασία της οποίας επιτυγχάνεται με την καταχώρισή της ως σήματος, προϋποθέτει τη γνώση διαφόρων στοιχείων και δεδομένων, από τα οποία εξαρτάται και ο βαθμός επιτυχίας του σηματοδοτούμενου προϊόντος ή υπηρεσίας (brand). Ενδεικτικά αναφέρουμε εδώ τη γνώση των αναγκών του καταναλωτή, των προτιμήσεών του, των ανταγωνιστικών προϊόντων του ίδιου κλάδου, των μέσων προώθησης του σημανόμενου προϊόντος ή υπηρεσίας (έντυπη και ψηφιακή διαφήμιση, χορηγίες, co-branding, κλπ). Επίσης, καθοριστική είναι η γνώση σχετικά με τις λεκτικές, χρωματικές και σχεδιαστικές πτυχές της ένδειξης που προορίζεται να γίνει σήμα, τις λειτουργίες της αναμνηστικής διεργασίας του καταναλωτή-αποδέκτη των προωθητικών ενεργειών, καθώς και το γλωσσικό αισθητήριο του καταναλωτικού κοινού⁴⁶. Εξάλλου, μία από τις βασικές προϋποθέσεις και όρους του παραδεκτού ως σήματος για μία νέα ένδειξη είναι ο βαθμός της διακριτικής δύναμής της (μικρός, μέτριος ή υψηλός). Ο παράγων αυτός, σε συνδυασμό με άλλους, συγκαθορίζει την αναγνωρισιμότητα ενός σήματος που υπό προϋποθέσεις μπορεί να εξελιχθεί και σε σήμα φήμης⁴⁷.

έρευνάς του (γνώση) τόσο τις λεκτικές, εικαστικές και άλλες ενδείξεις που έχουν δηλωθεί ως σήματα και χρησιμοποιούνται στην αγορά, όσο και τις σύνθετες νοητικές διεργασίες που επηρεάζουν την αγοραστική συμπεριφορά και τελικά την απόφαση του καταναλωτή να επιλέξει και άρα να επιβραβεύσει ένα προϊόν, απορρίπτοντας ένα άλλο.

⁴⁴ Η γνώση του επενδυτικού συμβούλου σε συνδυασμό με την πεποίθηση και εμπειρία του θα μπορούσαν να συνοψιστούν στην προτροπή «Δεν μπορείτε να εμπιστευέστε πάντα τους αριθμούς» των Karen Bermann/Joe Knight/John Case, Χρηματοοικονομική νοημοσύνη – Τι πραγματικά φανερώνουν οι αριθμοί; Εκδ. Κριτική, 2008, σελ. 27 επ.

⁴⁵ Για την ορθότητα της κάθε φορά επιλογής του επενδυτικού συμβούλου απαιτείται γνώση πλειάδας χρηματοοικονομικών στοιχείων. Πράγματι, για την αξία μιας μετοχής εταιρείας εισηγμένης στο χρηματιστήριο προϋποτίθεται η γνώση της πορείας των οικονομικών δεικτών της εταιρείας, της τυχόν έκθεσής της σε τραπεζικό δανεισμό, των νέων υπό έρευνα και ανάπτυξη προϊόντων της που πιθανολογείται ότι θα της φέρουν νέα κέρδη κ.ο.κ.

⁴⁶ Μία λεκτική ένδειξη που εκλαμβάνεται ως εύηχη και ευκολομνημόνευτη σε μία γλώσσα, συμβαίνει μερικές φορές να συνιστά ακατάλληλη ή υβριστική λέξη σε άλλη γλώσσα (bad connotation).

⁴⁷ Άρθρο 124 παρ. 1γ ν. 4072/2012, όπως τροποποιημένος ισχύει, σύμφωνα με το οποίο το σήμα φήμης απολαμβάνει αυξημένη ένδικη προστασία έναντι προσβολών του.

Είναι προφανές, ότι ένα σήμα ενσωματώνει τη γνώση όλων των παραπάνω στοιχείων, τα οποία με τη σειρά τους επηρεάζουν την αξία ενός σήματος, εμπορική (τίμημα προϊόντος), φορολογική (εγγραφή στα ανόργανα στοιχεία του ισολογισμού μιας δικαιούχου εταιρείας) και αξία εκμετάλλευσης (ύψος τιμήματος για χορήγηση άδειας χρήσης του σήματος, license fee).

Κατά το προϋσχύσαν δίκαιο, η ενσωμάτωση της γνώσης όλων των παραπάνω στοιχείων στο σήμα, εκδηλωνόταν με την αρχή της μεταβίβασης του σήματος, που ήταν επιτρεπτή μόνο μαζί με το αντίστοιχο τμήμα της επιχείρησης (αρχή της επιχειρησιοπάγειας, δηλαδή της εξάρτησης του σήματος από την επιχείρηση⁴⁸).

Η κατάργηση της επιχειρησιοπάγειας του σήματος (αστικοποίηση του δικαιώματος στο σήμα⁴⁹) επέφερε ουσιαστικές πρακτικές συνέπειες στην οικονομική εκμετάλλευση του δικαιώματος αυτού. Έτσι, επί μεταβιβάσεως δικαιώματος σήματος, τούτο δεν μεταβιβάζεται μαζί με το αντίστοιχο τμήμα της επιχείρησης, ούτε απαιτείται ο σηματούχος να είναι ο ίδιος χρήστης του δικαιώματος, αλλά αρκεί να δώσει άδεια χρήσης αυτού σε τρίτο (φυσικό ή νομικό) πρόσωπο, προκειμένου το δικαίωμά του να μη καταστεί ευάλωτο σε διαγραφή λόγω έκπτωσης (άρθρο 160 ν. 4072/2012). Συνεπώς, το δικαίωμα στο σήμα, όπως αυτό έχει καταχωρισθεί στο εκάστοτε μητρώο, καθίσταται αυτοτελής φορέας οικονομικής αξίας, η οποία εντάσσεται κάθε φορά στα περιουσιακά στοιχεία του δικαιούχου (στα άυλα αγαθά – intangible assets – του δικαιούχου του σήματος)⁵⁰.

Εκ των ανωτέρω καθίσταται εναργές, α) ότι η γνώση του δημιουργού ενός σήματος ενσωματώνεται σ' αυτό (π.χ. με ένα νεολογισμό, ένα πρωτότυπο χρωματικό συνδυασμό, μια καινοτόμα συσκευασία κ.ο.κ.) και κατ' επέκταση στο προϊόν ή την υπηρεσία, που φέρει το σήμα, και β) ότι το σήμα αυτονομείται έναντι της επιχείρησης, ως οικονομικής οντότητας, αποκτά αυτοτελή αξία και εμπορευματοποιείται, καθιστάμενο έτσι άυλο αγαθό πρόσφορο προς οικονομική εκμετάλλευση.

Επίσης, στο *δίκαιο της ευρεσιτεχνίας* η γνώση μέσα από έρευνα, εργαστηριακό πειραματισμό, κλινικές δοκιμές, κατασκευή πρωτοτύπου μιας συσκευής ή μιας διάταξης κλπ., αποτελεί το απαραίτητο προαπαιτούμενο για τη γένεση μιας

⁴⁸ Βλ. για το προϋσχύσαν δίκαιο το άρθρο 20 παρ. 1 αν.ν. 1998/1939. Με το ν. 2239/1994 (άρθρα 22 επ.) εγκαταλείφθηκε το σύστημα της ταυτόχρονης μεταβίβασης σήματος και επιχείρησης, με συνέπεια την ουσιαστική νομική και οικονομική αυτονόμηση του σήματος από την επιχείρηση (κατάργηση της επιχειρησιοπάγειας, Β. Αντωνόπουλος, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 2002, σελ. 571 και Ν. Ρόκας, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 2^η έκδοση, 2011, σελ. 148).

⁴⁹ Βλ. Α. Γεωργακόπουλος, Κέρδος – Ο Πυρήνας του εμπορικού Δικαίου, σελ. 97-99.

⁵⁰ Γι' αυτό και κάθε αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος του δικαιούχου εγγράφεται στο οικείο μητρώο, ώστε μέσω της δημοσιότητας να καθίσταται προσιτή στο κοινό η νομική κατάστασή του (π.χ. μεταβίβαση από ένα φυσικό πρόσωπο σε μια πολυεθνική εταιρεία, σύσταση ενεχύρου υπέρ δανειστή του δικαιούχου, περιορισμός του πεδίου προστασίας του σήματος μέσω παραίτησης από τμήμα των διακρινόμενων από αυτό προϊόντων ή/και υπηρεσιών με ενδεχόμενη επίδραση και στην αξία του κλπ.).

εφεύρεσης που, με την τήρηση των εκάστοτε εφαρμοστέων κανόνων, θα αποτελέσει αντικείμενο προστασίας της ως άυλου αγαθού μέσω διπλώματος ευρεσιτεχνίας. Το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, ως άυλο περιουσιακό στοιχείο μιας επιχείρησης, επιδέχεται την κατάρτιση δικαιιοπραξιών οικονομικής εκμετάλλευσής του, π.χ. μέσω χορήγησης αδειών εκμετάλλευσης από τρίτο (παραγωγό, βιομήχανο ή έμπορο). Το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας - εφόσον ενσωματώνει και προστατεύει πρακτικά χρήσιμη, εύκολα εμπορεύσιμη και κερδοφόρα εφεύρεση προϊόντος, μεθόδου ή χρήσης/εφαρμογής - συνιστά επίσης και οικονομικό στοιχείο αύξησης της πιστοληπτικής ικανότητας του φορέα του, π.χ. μέσω εξασφάλισης καλύτερων όρων χρηματοδότησης από πιστωτικό ίδρυμα ή μέσω παραχώρησης ενεχύρου επί του δικαιώματος⁵¹.

Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η βιομηχανοποίηση της παραγωγής και η εμπορευματοποίηση της γνώσης και των εν γένει προϊόντων της διανοίας, είχε ως συνέπεια την μετεξέλιξη της στοχοθεσίας του δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας από την προστασία δικαιωμάτων επί της ανθρώπινης γνώσης και δημιουργικότητας, στην προστασία των επενδύσεων και της καινοτομίας με την κεφαλαιουχική έννοια⁵², μια τάση δηλαδή που επιβεβαιώνει από πλευράς οικονομικού δικαίου την επικράτηση της Σχολής του Σικάγου έναντι εκείνης της Βοστώνης. Έτσι, διαφαίνεται για μια ακόμη φορά η ρυθμιστική σύγκλιση μεταξύ βιομηχανικής ιδιοκτησίας και τραπεζικού δικαίου.

3. Εξάλλου, στο τραπεζικό δίκαιο και δίκαιο των τραπεζικών συναλλαγών αναπτύσσονται, πλέον, εξαιρετικά περίπλοκα τραπεζικά και επενδυτικά προϊόντα, όπως π.χ. τραπεζασφάλειες, καταθετικοί λογαριασμοί ή δάνεια συνδυασμένα με σύμβαση ασφάλισης κινδύνου υγείας, σύνθετα χρηματοδοτικά σχήματα⁵³, δομημένα ομόλογα με δυσχέρεια στάθμισης του επενδυτικού κινδύνου. Η περιπλοκότητα αυτή εμπερικλείει κατά λογική αναγκαιότητα το απαραίτητο στοιχείο της γνώσης υπό πολλαπλή έννοια. Συγκεκριμένα η γνώση εμφανίζεται μεταξύ άλλων και με τις παρακάτω μορφές:

α. Η γνώση του τραπεζίτη ως προς την τήρηση των συντελεστών επάρκειας ιδίων κεφαλαίων και ρευστότητας ενός πιστωτικού ιδρύματος⁵⁴. Η γνώση αυτή περιλαμβάνει κατανόηση της λειτουργίας των αγορών χρήματος και κεφαλαίων, της συμπεριφοράς του καταθέτη, το βαθμό οικονομικής αποτελεσματικότητας επιχειρήσεων και νοικοκυριών, αλλά και την τήρηση ρυθμιστικών κανόνων

⁵¹ Πρβλ. συναινετική διαδικασία αίτησης λήψης ασφαλιστικών μέτρων υπέρ του χρηματοδότη.

⁵² Έτσι και Ν. Ρόκας, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 2^η έκδ. 2011, σελ. 8.

⁵³ Όπως π.χ. κοινοπρακτικά δάνεια (syndicated loans). Βλ. επίσης, Chr. Deutschmann, Die Finanzialisierung der Welt, σε: Atlas der Globalisierung – Weniger wird mehr, Le Monde Diplomatique, 2015, σελ. 20 επ.

⁵⁴ Πρβλ. την «αρχή των τεσσάρων οφθαλμών» (Vier-Augen-Prinzip), Ν. Lyberis, Die Zulassung von Kreditinstituten im griechischen Bankenaufsichtsrecht, 2001, σελ. 186-188

αδειοδότησης και λειτουργίας πιστωτικών ιδρυμάτων και ανάπτυξης νέων τραπεζικών «προϊόντων».

β. Η γνώση του καταθέτη ως αίτιο δημιουργικό της βουλήσεώς του με την ιδιότητα του καταναλωτή τραπεζικών υπηρεσιών για την επιλογή συγκεκριμένου πιστωτικού ιδρύματος. Η επιλογή αυτή σχετίζεται με τον κίνδυνο που διατρέχει ο καταθέτης σε περίπτωση που το πιστωτικό ίδρυμα περιέλθει σε αδυναμία επιστροφής των καταθέσεων ή άλλων επενδύσεων του καταθέτη / επενδυτή (περιορισμοί Ταμείου Εγγύησης Καταθέσεων και Επενδύσεων, ΤΕΚΕ⁵⁵, η θεωρία του σιλό στο νέο ευρωπαϊκό πτωχευτικό δίκαιο των τραπεζών⁵⁶).

γ. Η γνώση ως προς το αξιόχρεο του αντισυμβαλλομένου και ο ρόλος της για την επιλογή αξιογράφου (επιταγής, συναλλαγματικής) αντί χρηματικής καταβολής (έμβασμα, πληρωμή τοις μετρητοίς)

δ. Η γνώση ως ουσιαστική προϋπόθεση για την επενδυτική επιλογή μετοχής, ομολόγου ή άλλου τίτλου από τον επενδυτή⁵⁷.

ε. Κατά την τιτλοποίηση αξιώσεων (securitization)⁵⁸ κρίσιμες αποδεικνύονται οι συνέπειες της γνώσης ή άγνοιας ως προς την πραγματική αξία των τίτλων⁵⁹. Είναι πλέον διαγνωσμένη η επίδραση που άσκησε η συλλογική ενσωμάτωση αξιών ή απαιτήσεων πιστωτικών και λοιπών χρηματοδοτικών ιδρυμάτων σε τίτλους στην παγκόσμια πιστωτική κρίση του 2008, με αφετηρία τις ΗΠΑ, που εν συνεχεία μεταλλάχθηκε σε οικονομική κρίση και μεταδόθηκε στην Ευρώπη⁶⁰.

⁵⁵ Βλ. Γκόρτσος σε Ρόκας/Γκόρτσος/Μικρουλέα/Λιβαδά, Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου, σελ. 395 επ.

⁵⁶ Βλ. Γκόρτσος, ο.π., σελ. 353 επ.

⁵⁷ Για τη λεγόμενη «πληροφοριακή ασυμμετρία» και το περιεχόμενο της υπηρεσίας αξιολόγησης βλ. Εμμ. Μαστρομανώλης, Οίκοι αξιολόγησης εμπορών και χρηματοπιστωτικών μέσων, 2013, σελ. 14 και 40 επ.

⁵⁸ Για την τιτλοποίηση απαιτήσεων ως μέθοδο χρηματοδότησης των επιχειρήσεων βλ. Ν. Ρόκα/Χρ. Γκόρτσος/Αλ. Μικρουλέα/Χρ. Λιβαδά, Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου – Ιδιωτικό Τραπεζικό Δίκαιο, 3^η έκδ. 2016, σελ. 562-563 με περαιτέρω βιβλιογραφικές παραπομπές. Σημαντικός, συχνά καταλυτικός είναι ο ρόλος των οίκων αξιολόγησης (rating agencies) στη διαδικασία τιτλοποίησης. Μετά την διεθνή οικονομική κρίση του 2008 ο ενωσιακός – και ο αμερικανός – νομοθέτης εισήγαγαν νέα μέτρα ελέγχου των οίκων αυτών, με άξονα τη μείωση του κανονιστικού βάρους των αξιολογήσεων, τη θέσπιση αστικής ευθύνης των οίκων αξιολόγησης και την τήρηση της αρχής «ο εκδότης πληρώνει», βλ. διεξοδικά Μαστρομανώλης, ο.π. σελ. 17 επ., 310.

⁵⁹ Σημειωτέον ότι σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 21 και 22 του ν. 3156/2003 για την τιτλοποίηση απαιτήσεων, δεν απαιτείται να εκδοθεί άδεια της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα ή να ληφθεί η συγκατάθεση του οφειλέτη για τη μεταβίβαση στην εταιρεία ειδικού σκοπού και σε λοιπά πρόσωπα και φορείς της διαδικασίας τιτλοποίησης, στοιχείων ή δεδομένων που σχετίζονται με τις τιτλοποιούμενες απαιτήσεις και τους οφειλέτες τους.

⁶⁰ Για τις αιτίες, την ιστορική προοπτική, τις πτυχές εξωτερικής πολιτικής, αλλά και τη θεώρηση της κρίσης ως ευκαιρίας αναδιάρθρωσης του Ελληνικής δημόσιας διοίκησης και αξιοποίησης τομέων όπως ο τουρισμός, η ενέργεια και ο εξαγωγικός προσανατολισμός της εθνικής παραγωγής βλ. U.-D. Klemm/W. Schultheiss, Die Krise in Griechenland – Ursprünge, Verlauf, Folgen, 2015, σελ. 415 επ. (Spanou, Auf der Suche nach einer effizienten öffentlichen Verwaltung), σελ. 470 επ. (Massourakis, Exportindustrie und Tourismus) και 492 επ. (Diakoulaki, Griechenland als Energieproduzent). Για μια κριτική θεώρηση του χειρισμού της κρίσης στην Ελλάδα εκ μέρους των δανειστών της, βλ. Μ.

Αν δεχθούμε την αφοπλιστικά ρεαλιστική νομικο-οικονομική στάθμιση του Λ. Γεωργακόπουλου, ότι «το εμπορικότερο εμπόρευμα είναι το χρήμα»⁶¹, καταδεικνύεται η γνώση με την έννοια της τεχνογνωσίας (τεχνικής, εμπορικής, οικονομικής) ως κοινός παρονομαστής⁶² ή με άλλα λόγια, ως πεδίο επαλληλίας της βιομηχανικής ιδιοκτησίας και του τραπεζικού δικαίου.

Είναι ακριβώς αυτή η απαραίτητη και συνάμα περίπλοκη (τεχνοκρατική) γνώση που με αφορμή τη διεθνή χρηματοοικονομική κρίση του 2008, οδήγησε την Ευρωπαϊκή Ένωση στη θέσπιση – μεταξύ πολλών άλλων θεσμικών και εκτελεστικών μέτρων – του λεγόμενου Ενιαίου Εποπτικού Μηχανισμού (Single Supervisory Mechanism, SSM) μέσω του Κανονισμού 1024/2013 του Συμβουλίου. Με τον Κανονισμό αυτόν ανατέθηκαν στην Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) ειδικά καθήκοντα σχετικά με τις πολιτικές προληπτικής *εποπτείας* των πιστωτικών ιδρυμάτων⁶³. Ειδικότερα, ο Κανονισμός SSM αποσκοπεί⁶⁴ αφενός στην ασφάλεια και ευρωστία των πιστωτικών ιδρυμάτων και τη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος στην ΕΕ, αλλά και σε κάθε κράτος μέλος προς αποτροπή καταχρηστικής επιλογής ευνοϊκότερου καθεστώτος εποπτείας, και αφετέρου στην ενότητα και ακεραιότητα της *εσωτερικής αγοράς* με γνώμονα την ίση μεταχείριση των πιστωτικών ιδρυμάτων.

4. Η εμπορευματοποίηση της γνώσης⁶⁵ εισάγοντας νέα δικαιώματα επί άυλων αγαθών ή τροποποιώντας υφιστάμενα, που ρυθμίζονται αντίστοιχα από το δίκαιο βιομηχανικής ιδιοκτησίας και το τραπεζικό δίκαιο, δεν ήρθε ωστόσο σε σύγκρουση με τη συνταγματική νομιμότητα, την ελληνική ή την ευρωπαϊκή. Πράγματι, όλα τα δικαιώματα αυτά προστατεύονται από το Σύνταγμα⁶⁶ ως δικαιώματα στην ιδιοκτησία

Markantonatou, Der Fall Griechenland – Wenn Wachstumsgesellschaften nicht mehr wachsen und die Sparpolitik die Probleme nur verschlimmert, σε: Atlas der Globalisierung – Weniger wird mehr, ειδική έκδοση Le Monde Diplomatique, 2015, σελ. 98 – 101. Για τις επιπτώσεις της κρίσης στο Ελληνικό τραπεζικό σύστημα, βλ. N. Lyberis, Griechenland, σε: Deutsches und europäisches Bank- und Kapitalmarktrecht, Band II, 3. Aufl., Springer Verlag 2017, σελ. 2279 – 2302, ιδίως 2282.

⁶¹ Λ. Γεωργακόπουλος, Το κέρδος, ο.π., σελ. 131.

⁶² Common denominator, gemeinsamer Nenner, με τη μαθηματική έννοια του όρου.

⁶³ Πρβλ. άρθρο 127 παρ. 6 ΣΛΕΕ.

⁶⁴ Κανονισμός SSM άρθρο 1, πρώτη υποπαράγραφος. Βλ. Ρόκας/Γκόρτσος/Μικρουλέα/Λιβαδά, ο.π., σελ. 145 επ. με συνολική παρουσίαση του θεσμού αυτού. Αξίζει να σημειωθεί, ότι με τον Κανονισμό αυτό εισήχθησαν τα λεγόμενα «σινικά τείχη», ώστε να διαχωρισθούν πλήρως στους κόλπους της ΕΚΤ τα καθήκοντά της επί της νομισματικής πολιτικής από εκείνα της εποπτείας του τραπεζικού συστήματος.

⁶⁵ Στην κοινωνία της πληροφορίας του 21^{ου} αιώνα γίνεται πλέον λόγος για εμπορευματοποίηση της πληροφορίας ως εξελιγμένης και ειδικής μορφής γνώσης που συγκεντρώνεται στους επιχειρηματικούς γίγαντες του διαδικτύου με τα λεγόμενα υπολογιστικά νέφη (cloud computing). Οι εταιρείες αυτές συλλέγουν και επεξεργάζονται τεράστιες ποσότητες πληροφοριών που κατέχουν από χρήστες τους, με αποτέλεσμα να αποκερδαίνουν μέσω προσφοράς ψηφιακής (διαδικτυακής) διαφήμισης. Βλ. σχετικά Ειρηνικός Πλατύς, Προσωπικά Δεδομένα – Προστασία GDPR, Εκδ. Παπαδόπουλος 2018, σελ. 9, 105, Σπ. Βλαχόπουλος, Ελευθερία της έκφρασης, σε: Κοτσαλής/Μενουδάκος, Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων, 2018, σελ. 69-78, Λ. Μήτρου, Ο γενικός κανονισμός προστασίας προσωπικών δεδομένων - νέο δίκαιο – νέες υποχρεώσεις – νέα δικαιώματα, 2017, σελ. 23-30, Μιχ. Μαρίνος, Δίκαιο Ευρεσιτεχνίας, 2013, σελ. 49-50.

⁶⁶ Βλ. Θ. Λιακόπουλος, Βιομηχανική ιδιοκτησία, σελ. 13 και 55 επ.

(Σ 17) και ως έκφανση της οικονομικής ελευθερίας του ατόμου (Σ 5 παρ.1), από τα συντάγματα των κρατών μελών ΕΕ⁶⁷ και από το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ⁶⁸.

Συνεπώς, η γνώση ως στοιχείο καινοτομίας και άρα επιχειρηματικότητας – είτε εμπορικής, βιομηχανικής ή τραπεζικής⁶⁹ - έχει νομοπολιτικά εξελιχθεί σε αντικείμενο εμπορευματοποίησης με αυτοτελή οικονομική αξία, και ως τέτοιο ρυθμίζεται από το νομοθέτη, οφείλει δε να ερμηνεύεται και προστατεύεται από τα δικαστήρια (εθνικά και ενωσιακά).

IV. Ο καταναλωτής

Ο καταναλωτής και η προστασία των συμφερόντων του αποτελεί νομοθετικό σκοπό κανόνων του εν γένει εμπορικού δικαίου⁷⁰. Ο νόμος 2251/1994 για την προστασία του καταναλωτή ισχύει, όπως τροποποιήθηκε με το νόμο 3587/2007⁷¹.

Αξιοσημείωτη είναι η διαφοροποίηση που κάνει ο νομοθέτης μεταξύ του γενικού ορισμού του καταναλωτή (άρθρο 1 παρ.4 στοιχ. α του ν. 2251/1994)⁷² και των

⁶⁷ Έτσι λ.χ. για το γερμανικό οικονομικό σύνταγμα και τα δικαιώματα του τραπεζικού δικαίου και του δικαίου της κεφαλαιαγοράς βλ. Bamberger, Grundlagen des Banken- und Kapitalmarkts im 21. Jahrhundert, σε: Derleder/Knops/Bamberger, Deutsches und Europäisches Bank- und Kapitalmarktrecht, Band 1, 3. Aufl. 2017, σελ. 28 επ.

⁶⁸ Άρθρα 16 (επιχειρηματική ελευθερία) και 17 (δικαίωμα ιδιοκτησίας) του Χάρτη, βλ. Π. Κανελλόπουλος, Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Συνθήκη της Λισαβώνας, 2010, σελ. 685.

⁶⁹ Ως ευρέως γνωστά και επίκαιρα παραδείγματα του ρόλου της εμπορευματοποιημένης και -ανάλογα με τον κλάδο - αποϋλοποιημένης γνώσης μπορούν να αναφερθούν τα εξής: από τον τομέα των εγχρήματων συναλλαγών το Bitcoin, ως μια διεθνώς δρώσα μεγάλη τράπεζα χωρίς να διαθέτει ίδια μετρητά χρήματα (ρευστότητα). Από τον κλάδο των μεταφορών η εταιρεία Uber έχει εξελιχθεί στην μεγαλύτερη διεθνώς επιχείρηση μεταφοράς προσώπων, χωρίς να κατέχει δικό της όχημα. Από τον τομέα των ΜΜΕ, το facebook ως ο παγκοσμίως δημοφιλέστερος ιδιοκτήτης μέσων κοινωνικής δικτύωσης, που όμως δεν δημιουργεί (δεν προσφέρει) ο ίδιος περιεχόμενο, αλλά τροφοδοτείται μόνο από τους χρήστες του. Από το χώρο του διαδικτυακού εμπορίου η εταιρεία Alibaba συνιστά τον μεγαλύτερο λιανοπωλητή παγκοσμίως που ωστόσο λειτουργεί χωρίς απογραφή των εμπορευμάτων που διακινούνται μέσα από την πλατφόρμα του. Και από τον τομέα της διάθεσης ακινήτων (real estate) η Airbnb που συνιστά τον μεγαλύτερο παροχέα προσωρινής στέγασης χωρίς να έχει στην ιδιοκτησία του κάποιο ακίνητο.

⁷⁰ Βλ. Θ. Λιακόπουλος, Γενικό Εμπορικό Δίκαιο – Από την εμπορική πράξη στην εμπορική σύμβαση, 1998, σελ. 5, Γ. Τριανταφυλλάκης, Εισηγήσεις Εμπορικού Δικαίου, 2009, σελ. 131 αρ. 509, Κ. Γαζέτας, Παραπλανητική διαφήμιση και εμπορική ταυτότητα, 1998, σελ. 112-118.

⁷¹ ΦΕΚ Α 152/10-07-2007, για την τροποποίηση του νόμου 2251/1994 περί προστασίας του καταναλωτή και για την ενσωμάτωση της Οδηγίας ΕΚ 2005/29 για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές (ΕΕ L 149). Με το ν. 3587/2007 στην έννοια του καταναλωτή εντάχθηκαν και τα πρόσωπα εκείνα που παρέχουν εγγύηση υπέρ καταναλωτή, εφόσον δεν ενεργούν στο πλαίσιο της επαγγελματικής ή επιχειρηματικής δραστηριότητάς τους, Δ. Λαδάς, Τραπεζικές συναλλαγές, 2016, σελ. 6 - 11.

⁷² Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 4 α) του ν. 2251/1994, όπως ισχύει σήμερα, ο καταναλωτής ορίζεται ως «κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα για τα οποία προορίζονται τα προϊόντα ή οι υπηρεσίες που προσφέρονται στην αγορά και τα οποία κάνουν χρήση των προϊόντων ή των υπηρεσιών αυτών, εφόσον αποτελούν τον τελικό αποδέκτη τους».

ειδικότερων ορισμών που περιέχονται σε άλλα άρθρα του ίδιου νόμου⁷³, γεγονός που έχει οδηγήσει σε ενδιαφέρουσες ερμηνευτικές προσεγγίσεις από τη νομολογία και την επιστήμη ως προς το εύρος της έννοιας αυτής⁷⁴.

Σημεία τριβής μεταξύ του γενικού και του ειδικού (στενότερου) ορισμού του καταναλωτή ως *αποδέκτη τραπεζικών υπηρεσιών*, προκειμένου να τύχει προστασίας του ν. 2251/1994, είναι ότι

α) στην τελευταία περίπτωση προστατεύονται μόνο τα φυσικά πρόσωπα (όχι και τα νομικά πρόσωπα ή οι ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα) και

β) οι αποδέκτες τραπεζικών υπηρεσιών ενεργούν εκτός επαγγελματικής ή επιχειρηματικής δραστηριότητας.

Εξάλλου η έννοια του καταναλωτή συναντάται και σε άλλα – εκτός του ν. 2251/1994 - νομοθετήματα, μεταξύ άλλων, σε διατάξεις του δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας (όπως ν. 4072/2012 περί σημάτων) και τραπεζικού δικαίου (ν. 3862/2010 για υπηρεσίες πληρωμών, ΚΥΑ Ζ1-699/2010 για συμβάσεις καταναλωτικής πίστης).

Σημειωτέον, ότι ο καταναλωτής άλλοτε μεν ως προστατευτέα οντότητα νοείται το μεμονωμένο άτομο (φυσικό πρόσωπο), άλλοτε δε ως σύνολο προσώπων, με τη μορφή του καταναλωτικού κοινού. Γεννάται το ερώτημα, λοιπόν, εάν παρά τις διαφορές των δύο εδώ συγκρινόμενων κλάδων του εμπορικού δικαίου, υπάρχουν κοινοί τόποι στις ρυθμίσεις περί τον καταναλωτή, που θα μπορούσαν ενδεχομένως να χρησιμεύσουν στον εφαρμοστή του δικαίου.

Σημειώνεται, ότι ο καταναλωτής ως έννοια του Ελληνικού δικαίου περιλαμβάνει πρόσωπο φυσικό ή νομικό⁷⁵.

⁷³ Ειδικά ως προς τις τραπεζικές υπηρεσίες (εξ αποστάσεως εμπορία χρηματοοικονομικών υπηρεσιών κατ' άρθρο 4 θ παρ. 1, στοιχ. δ του ν. 2251/1994) ως καταναλωτής νοείται το *φυσικό πρόσωπο* το οποίο ενεργεί εκτός του πεδίου της επαγγελματικής ή επιχειρηματικής δραστηριότητάς του.

⁷⁴ Πρβλ. απόφ. Ολομέλειας ΑΠ 13/2015 κατά την οποία προστατευτέος καταναλωτής είναι και ο λήπτης επαγγελματικού δανείου ως τελικός αποδέκτης της τραπεζικής υπηρεσίας (άρθρο 1 παρ. 4 στοιχ. α του ν. 2251/1994), εκτός εάν υπάρχει περίπτωση καταχρηστικής επίκλησης της προστασίας καταναλωτή (άρθρο 281 ΑΚ). Διαφοροποιημένη ερμηνεία κάνει η απόφαση ΜΠρΘεσ 429/2016 που θέτει ως κριτήριο τον ερασιτεχνισμό, δηλ. την έλλειψη εμπειρίας και γνώσης του αντισυμβαλλομένου του παρόχου, όταν η σύμβαση καταρτίζεται για κάλυψη ιδίων καταναλωτικών αναγκών (εδώ: σύμβαση πίστωσης με ανοικτό [αλληλόχρεο] λογαριασμό ομόρρυθμης εταιρείας). Βλ. Ρόκας/Γκόρτσος/Μικρουλέα/Λιβαδά, *Ιδιωτικό Τραπεζικό Δίκαιο*, σε: *Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου*, 2016, 500-503. Ομοίως Παν. Παπανικολάου, *Η έννοια του καταναλωτή σήμερα – Ιδίως στις καταρτιζόμενες με ΓΟΣ πιστωτικές συμβάσεις*, σε *τιμητικό τόμο Νικ. Ρόκα* (2012), σελ. 743 επ., 769.

⁷⁵ Οδηγία 2011/83/ΕΕ για την προστασία των δικαιωμάτων των καταναλωτών όπως τροποποιημένη ισχύει. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 2 του Κυπριακού Νόμου περί Δικαιωμάτων του Καταναλωτή 133 (Ι.) 2013, «καταναλωτής σημαίνει κάθε *φυσικό πρόσωπο*, το οποίο, όσον αφορά τις συμβάσεις που καλύπτει ο παρών νόμος, ενεργεί για λόγους οι οποίοι δεν εμπίπτουν στην εμπορική, επιχειρηματική, βιοτεχνική ή ελεύθερη επαγγελματική του δραστηριότητα». Βλ. Β. Αργυροπούλου, *Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή*, σε «Τατιάνη Ελένη Συνοδινού, *Κυπριακό Ιδιωτικό Δίκαιο*, Κατ' άρθρο ερμηνεία – Νομολογία», 2014, σελ. 1259 επ., 1265.

Επίσης, τα κριτήρια προάσπισης των συμφερόντων του καταναλωτή θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής:

α. καλή πίστη

β. συναλλακτικά ήθη

γ. Η έλλειψη γνώσης και πληροφόρησης⁷⁶ καθώς και εμπειρίας του στο να συνδιαμορφώσει τους όρους της σύμβασής του με τον παραγωγό προϊόντων ή πάροχο υπηρεσιών.

Επομένως, αν γίνεται παραβίαση αυτών των κριτηρίων, τότε σημειώνεται κάμψη ή ουσιαστική κατάργηση προστασίας του καταναλωτή.

Στο *δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας* η έννοια του καταναλωτή συναντάται τόσο ως ένα μεμονωμένο πρόσωπο όσο και ως σύνολο προσώπων. Ειδικότερα:

α. στη νομολογία του *δικαίου των σημάτων* έχει διαμορφωθεί η έννοια του καταναλωτή ως μεμονωμένο, αλλά ιδεατό πρόσωπο. Και κατά μεν την ενωσιακή νομολογία είναι ο αντιπροσωπευτικός τύπος ενός ευλόγως προσεκτικού και ενημερωμένου καταναλωτή (*circumspect and well-informed consumer*)⁷⁷. Κατά δε την κρατούσα ακόμη Ελληνική νομολογία, είναι ο μέσος καταναλωτής που διαθέτει τη συνήθη πληροφόρηση και ένα μέσο βαθμό παρατηρητικότητας (*average consumer, Durchschnittsverbraucher*)⁷⁸. Πρόκειται προφανώς για πλάσμα δικαίου που χρήζει απόδειξης και στάθμισης των περιστατικών της κάθε υπόθεσης (λεγόμενοι παράμετροι κρισιολόγησης)⁷⁹ από το δικαστή.

β. στο δίκαιο των σημάτων συναντάται, επίσης, ο όρος του (νοούμενου ως καταναλωτικού) κοινού⁸⁰.

Παρατηρούμε εδώ, ότι ο καταναλωτής είτε ως ιδεατό πρόσωπο, είτε ως σύνολο προσώπων, χρησιμοποιείται από το νομοθέτη και τη νομολογία με *διττό σκοπό*: αφενός μεν ως κριτήριο *στάθμισης του κινδύνου σύγχυσης* (για την αποδοχή ή

⁷⁶ Πρβλ. ανωτέρω υπό κεφ. ΙΙΙ για την γνώση και την εμπορευματοποίησή της.

⁷⁷ Απόφ. Γενικού Δικαστηρίου ΕΕ 13.3.2018 (Τ-824/2016) αναφέρει τον «μέσο καταναλωτή» ως τον έχοντα συνήθη πληροφόρηση και ο οποίος είναι ευλόγως προσεκτικός και ενημερωμένος, βλ. και Μ.-Θ. Μαρίνος, *Δίκαιο διακριτικών γνωρισμάτων*, 2016, σελ. 201 αρ.5.80, και υποσημ. 179 με νομολογία.

⁷⁸ Βλ. Μαρίνος, ο.π., σελ. 201 υποσημ. 181 με νομολογία. Βλ. επίσης για τη πρόσφατη νομολογία την απόφ. ΕφΑΘ 762/2017 (ΝΟΜΟΣ), όπου γίνεται λόγος για τον καταναλωτή, που έχει τη συνήθη πληροφόρηση και είναι ευλόγως προσεκτικός και ενημερωμένος.

⁷⁹ ΕφΑΘ 762/2017 ο.π.

⁸⁰ Γίνεται λόγος στη νομολογία για αντίληψη των συναλλαγών, δηλ. ο τρόπος που εκλαμβάνουν τις παραστάσεις και τα σήματα οι «πραγματικοί ή δυνητικοί αποδέκτες τους», βλ. Μαρίνος, ο.π. σελ. 200 αρ. 5.77. Έτσι π.χ. στους απολύτους λόγους απαραδέκτου μια δηλώσεως σήματος κατ' άρθρο 123 παρ. 1 περιπτ. ζ. του νόμου 4072/2012 όπως ισχύει μετά τον ν. 4155/2013, όπου αναφέρεται ότι «Δεν καταχωρίζονται ως σήματα σημεία τα οποία μπορούν να παραπλανήσουν το κοινό ...». Επίσης, στους σχετικούς λόγους απαραδέκτου σήματος κατ' άρθρο 124 παρ. 1 β., αναφέρεται ότι «Σημείο δεν γίνεται δεκτό για καταχώριση, εάν υπάρχει κίνδυνος σύγχυσης του κοινού ...».

απόρριψη ενός νέου σήματος)⁸¹ και αφετέρου ως κριτήριο προάσπισης των συμφερόντων δικαιούχου σήματος κατά της *παραπλάνησης* από τρίτο, με σκοπό την (ένδικη) αποτροπή της (αξίωση άρσης και παράλειψης προσβολής δικαιώματος επί σήματος)⁸².

Επιπλέον σημειώνονται τα εξής από το χώρο του *τραπεζικού δικαίου*:

α. Ως καταναλωτής δεν νοείται μόνο ο *καταθέτης*, αλλά και ο *επενδυτής*, δεδομένου ότι είναι και αυτός αποδέκτης των υπηρεσιών των πιστωτικών και χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών⁸³.

β. Το κριτήριο της γνώσης με την έννοια της εμπειρίας του καταθέτη και επενδυτή είναι βασικό για την οριοθέτηση της κατάφασης ή άρνησης της πρόσθετης προστασίας αυτών με επίκληση του δικαίου του καταναλωτή⁸⁴.

γ. Συναφής είναι η λειτουργία του Ταμείου Εγγύησης Καταθέσεων και Επενδύσεων (ΤΕΚΕ), το οποίο σκοπό έχει την προστασία καταθέτη ή επενδυτή έναντι αθέτησης του αντισυμβαλλομένου τους⁸⁵.

δ. Ο λεγόμενος «συνεργάσιμος δανειολήπτης» και οι «εύλογες δαπάνες διαβίωσης» σχετίζονται με μια συχνή, λόγω της οικονομικής κρίσης, ειδική μορφή καταναλωτή τραπεζικών υπηρεσιών, σύμφωνα με τον αναθεωρημένο Κώδικα Τραπεζικής Δεοντολογίας (ν. 4224/2013)⁸⁶.

⁸¹ Έτσι, ο μέσος καταναλωτής φαρμακευτικού προϊόντος δεν είναι κατ' ανάγκη ο ιατρός και διευθυντής μιας κλινικής. Στη στάθμιση των δεξιοτήτων του καταναλωτή φαρμακευτικού προϊόντος λαμβάνεται υπόψη και ο νοσηλευτής που προσέχει τη νύχτα τον ηλικιωμένο ασθενή στο σπίτι και καλείται να τον βοηθήσει να διακρίνει το σωστό φάρμακο από το συρτάρι του με βάση το σήμα του.

⁸² Για την προστασία του σήματος και τον κίνδυνο σύγχυσης του κοινού βλ. Ν. Ρόκας, Σήματα – Ερμηνεία του ν. 4072/2012, 2013, σελ. 50 επ. Για μια συστηματική θεώρηση της νομολογίας επί του κινδύνου σύγχυσης βλ. Ηλ. Κουβαράς, Η εκτίμηση του κινδύνου σύγχυσης κατά την καταχώρηση σήματος: Η αξιολόγηση των μη διακριτικών/αδύναμων στοιχείων στην πρόσφατη νομολογία του ΔΕΕ, σε: ΔΕΕ 2/2016 (www.nonline.gr/journals/3/volumes/543/issues/1412/lemmas/4890504?searchid=158372).

⁸³ Βλ. ιδίως Γ. Δέλλιος, Ευθύνη από επενδυτικές συμβουλές – ιδίως η ιδιότητα του επενδυτή ως καταναλωτή, σε συλλογικό τόμο ΕΜΕΟΔ «Το οικονομικό δίκαιο την εποχή της κρίσης, 2017, σελ. 15 επ. Ορθά κρίνεται ότι, σύμφωνα με το δίκαιο της κεφαλαιαγοράς και την οριοθέτηση ευθύνης των ΕΠΕΥ, άξιος προστασίας ως καταναλωτής είναι ο ιδιώτης-επενδυτής και όχι οι επαγγελματίες επενδυτές και τούτο με βάση το κριτήριο της πληροφοριακής ασυμμετρίας που αφορά τον ιδιώτη.

⁸⁴ Απόφ. ΜΠρΘεσσ 429/2016 (αδμ.). Παρότι πρόκειται κυρίως για διαφορές ιδιωτικού δικαίου (π.χ. ερμηνεία των Γενικών Όρων Συναλλαγών (ΓΟΣ), συμβάσεις με καταναλωτές κλπ), ο Γκόρτσος δικαιολογεί την ένταξη των κανόνων προστασίας οικονομικών συμφερόντων του καταναλωτή χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών στον δημόσιο τραπεζικό δίκαιο με το σκεπτικό, ότι σε ευρωπαϊκό επίπεδο επιφορτίζονται διοικητικές αρχές για την παρακολούθηση συμμόρφωσης των παρόχων, οι οποίες (αρχές) έχουν και εξουσία επιβολής διοικητικών κυρώσεων στους παραβάτες, βλ. Χρ. Γκόρτσος, Δημόσιο Τραπεζικό Δίκαιο, σελ. 85. Πρβλ. και ανωτέρω υπό ΙΙΙ. περί της γνώσης και της εμπορευματοποίησής της στο δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας και το τραπεζικό δίκαιο.

⁸⁵ Βλ. παρακάτω στο κεφ. περί δημοσίου συμφέροντος υπό VI.

⁸⁶ Απόφαση Επιτροπής Πιστωτικών και Ασφαλιστικών Θεμάτων της Τράπεζας της Ελλάδος 195/1/29.7.2016, ΦΕΚ Β' 2376. Βλ. Δ. Λαδάς, Τραπεζικές Συναλλαγές, 2016, σελ. 67-85. Ειδικά για τον συνεργάσιμο δανειολήπτη που προσφεύγει στις διατάξεις του νόμου για τα υπερχρεωμένα

ε. Αξίζει να γίνει αναφορά και στην ανεξάρτητη διοικητική αρχή του «Συνήγορου του Καταναλωτή», που αφορά την εξωδικαστική επίλυση καταναλωτικών διαφορών⁸⁷. Επισημαίνεται και ο «Μεσολαβητής Τραπεζικών και Επενδυτικών Υπηρεσιών», ο οποίος, ως ανεξάρτητος θεσμός, εξετάζει διαφορές τραπεζικών και επενδυτικών υπηρεσιών που έχουν οι συναλλασσόμενοι καταναλωτές, ιδιώτες επενδυτές, ελεύθεροι επαγγελματίες, μικρές επιχειρήσεις, επιχειρήσεις που παρέχουν επενδυτικές υπηρεσίες και εταιρείες διαχείρισης αμοιβαίων κεφαλαίων. Πρόκειται για αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, στην οποία συμμετέχουν η Ελληνική Ένωση Τραπεζών, ο Σύνδεσμος Μελών Χρηματιστηρίων Αθηνών και η Ένωση Θεσμικών Επενδυτών⁸⁸.

Έχουν διατυπωθεί αξιοσημείωτες σκέψεις και για την αναζήτηση ενιαίας νομοθετικής ρύθμισης και κοινών κριτηρίων εφαρμογής του δικαίου του καταναλωτή και του δικαίου αθέμιτου ανταγωνισμού⁸⁹. Επίσης, έχει διαπιστωθεί, πιστεύουμε εύστοχα, ότι ο καταναλωτής είναι «βιαστικός, ανενημέρωτος και επηρεάσιμος», ενώ ο έμπορος, βιομήχανος, τραπεζίτης ή χρηματιστής αποτελεί μια επιχειρηματική οντότητα «υπομονετική, μελετημένη και επηρεάζουσα»⁹⁰. Πρόκειται συνεπώς για δύο συνήθως άνισα μεγέθη από άποψη γνώσης, εμπειρίας, διαπραγματευτικής ισχύος και οργανωτικής δομής.

Παρά τις νομολογιακές διακυμάνσεις εξειδίκευσης των κριτηρίων ορισμού της έννοιας του «καταναλωτή» θέτοντας τότε λίγο υψηλότερα και τότε λίγο χαμηλότερα τα ιδιοτυπικά χαρακτηριστικά και τις δυνατότητες αντίληψής του, ο καταναλωτής είναι μια οντότητα ατομική ή συλλογική που σκοπεύει την ικανοποίηση αναγκών του. Σε αμφότερους τους εξεταζόμενους κλάδους του εμπορικού δικαίου, οι ανάγκες αυτές μπορεί να είναι προσωπικές (διατροφή, ένδυση, υπηρεσίες υγείας), οικογενειακές (στέγαση, ασφάλιση κατά κινδύνων), ψυχαγωγικές (ταξίδια, αναψυχή, β' κατοικία) κ.ο.κ.

Το εννοιολογικό εύρος του όρου «καταναλωτή» μπορεί να διαφοροποιείται νομοθετικά ή νομολογιακά. Όμως, εντοπίζονται θεμελιώδεις κοινοί τρόποι στη χρήση της έννοιας αυτής, όπως συναντάται στο πραγματικό των κανόνων δικαίου ή στις έννομες συνέπειες των δύο εξεταζόμενων κλάδων εμπορικού δικαίου που

νοικοκυριά βλ. Ι. Βενιέρης/Θ. Κατσάς, Εφαρμογή του ν. 3869/2010 για τα υπερχρεωμένα φυσικά πρόσωπα, 2016, σελ. 635 επ.

⁸⁷ Άρα, διαφορών που μεταξύ άλλων, αφορούν σε προϊόντα ή υπηρεσίες που προστατεύονται με δικαιώματα βιομηχανικής ιδιοκτησίας. Ο Κανονισμός Εσωτερικής Λειτουργίας της Ανεξάρτητης Αρχής «Συνήγορος του Καταναλωτή» περιέχεται στο Π.Δ. 55/2014, ΦΕΚ Α'91/14.4.2014.

⁸⁸ www.hobis.gr

⁸⁹ Βλ. Ε. Αλεξανδρίδου, Δίκαιο αθέμιτου ανταγωνισμού και δίκαιο προστασίας του καταναλωτή: Ανάγκη κοινής στέγης και κοινών κριτηρίων εφαρμογής, σε συλλογικό τόμο του Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικών: Η ανταγωνιστική δραστηριότητα και η προστασία της, 2012, σελ. 35 επ.

⁹⁰ Γεωργακόπουλος, Κέρδος – Ο πυρήνας του εμπορικού δικαίου, 2008, σελ. 105.

επιρρωνύουν την άποψη περί συνδρομής σχέσης επαλληλίας ή επαλλαγής μεταξύ τους. Τονίζουμε ενδεικτικά τα εξής:

1. Δικαίωμα και ανάγκη πληροφόρησης του καταναλωτή ως προς τις ιδιότητες, τη φύση, ποιότητα και προέλευση των προσφερόμενων αγαθών ή/και υπηρεσιών.
2. Ο αναμενόμενος βαθμός αντίληψης του καταναλωτή ως προς τις ιδιότητες και λοιπά χαρακτηριστικά των προσφερόμενων αγαθών/υπηρεσιών, και η πιθανότητα επαρκούς ικανοποίησης των αναγκών του ή αντιθέτως, η ενδεχόμενη αστοχία της επιλογής του⁹¹.
3. Ο βαθμός επηρεασμού της γνώμης του καταναλωτή από προωθητικές ενέργειες του εμπόρου ή τραπεζίτη κατά τρόπο καθοριστικό της τελικής επιλογής του.

Εν προκειμένω τίθενται συνήθως όρια στις προωθητικές ενέργειες του παροχέα, ώστε να αποφεύγονται, κατά το δυνατόν, η παραπλάνηση του καταναλωτή ή η τροφοδότησή του με φρούδες εντυπώσεις ως προς τις αναμενόμενες ιδιότητες και λοιπά χαρακτηριστικά του προϊόντος/υπηρεσίας.

4. Δυνατότητα αποκατάστασης της ζημίας από αθέμιτες εμπορικές πρακτικές (π.χ. με αίτηση ακύρωσης σήματος από συλλογικό φορέα, ή με περισσότερο ενεργή παρέμβαση του τραπεζικού διαμεσολαβητή κατά πιεστικών ή παραπειστικών πρακτικών εκ μέρους πιστωτικών ιδρυμάτων).

5. Προστασία υγείας, ασφάλειας καταναλωτή κατά κινδύνου⁹² ή λαθροχειρίας τρίτου⁹³.

Προκύπτει, λοιπόν, ότι ο καταναλωτής ως αόριστη νομική έννοια που εμπεριέχεται τόσο στο δίκαιο βιομηχανικής ιδιοκτησίας όσο και το τραπεζικό δίκαιο, βρίσκεται στο κέντρο των δικαιιοπολιτικών σκοπών προστασίας αμφοτέρων των κλάδων αυτών του εμπορικού δικαίου. Ο βαθμός ενημέρωσης του καταναλωτή και το εύλογο επίπεδο προάσπισης των συμφερόντων του κατά τις συναλλαγές δεν μπορεί να μη λαμβάνονται υπόψη από τον εφαρμοστή του δικαίου⁹⁴.

V. Το κέρδος

⁹¹ Βλ. ενδεικτικά απόφ. 19932/2009 ΠΠρωτΘ, για δυσκολία επενδυτή με ελάχιστες γνώσεις περί τα τραπεζικά και χρηματιστηριακά προϊόντα να αντιληφθεί τον επενδυτικό κίνδυνο που per definitionem ελλοχεύει σε πολύπλοκα τραπεζικά ή επενδυτικά προϊόντα (εδώ: αγορά σύνθετων χρηματοπιστωτικών προϊόντων της Lehman Brothers με μεσολάβηση της Citibank).

⁹² Προσβλητικά προϊόντα (φάρμακα, παιχνίδια για παιδιά).

⁹³ Από το τραπεζικό δίκαιο π.χ.: εγγυημένο ποσό κάλυψης πιστωτικής κάρτας για χρήση σε ταξίδι στο εξωτερικό, κωδικοί ασφαλούς πρόσβασης στο τραπεζικό λογαριασμό έναντι κακόβουλου τρίτου χρήστη.

⁹⁴ Τούτο παρά τη γενική ταξινόμηση των δικαιιοπολιτικών στόχων, σύμφωνα με την οποία τα συμφέροντα του καταναλωτή προστατεύονται με το δίκαιο του καταναλωτή (ν. 2251/1993 όπως τροποποιημένος ισχύει), ενώ το δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας προστατεύει κυρίως τα έννομα συμφέροντα του κατόχου του αντίστοιχου δικαιώματος.

1. Το εμπορικό κέρδος συνιστά την αμοιβή για την ανάληψη εμπορικών κινδύνων⁹⁵. Είναι διαπιστωμένο, ότι ο έμπορος – είτε σε συνδυασμό με παραγωγική δραστηριότητα είτε ως απλός μεταπράτης – αφενός, και ο τραπεζίτης αφετέρου, έχουν πρακτικά τις εξής τρεις δυνατότητες να προσελκύσουν σε συναλλαγή τον πελάτη και καταθέτη, αντίστοιχα και να αναπτύξουν επικερδώς⁹⁶ τη δραστηριότητά τους:

α. τη χρήση ή εφαρμογή τεχνικής καινοτομίας⁹⁷, ή/και

β. την υιοθέτηση εμπορικής καινοτομίας⁹⁸, ή/και

γ. την εισαγωγή οικονομικής καινοτομίας⁹⁹.

2. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου¹⁰⁰ αποτελεί ίσως το σημαντικότερο μεθοδολογικό εργαλείο μελέτης του εμπορικού δικαίου¹⁰¹. Μέσω αυτής αναζητείται το περιεχόμενο και ο δικαιολογητικός λόγος των ρυθμίσεών του¹⁰². Από την ανάλυση αυτή συνάγεται ότι ο κοινός παρονομαστής ή, με άλλα λόγια, το «συνεκτικό στοιχείο» των κλάδων του εμπορικού δικαίου είναι η αναζήτηση και κατά το δυνατό μεγιστοποίηση του κέρδους του επιχειρηματικού φορέα¹⁰³. Αυτό ισχύει κατά λογική αναγκαιότητα και για τους κλάδους του δικαίου της βιομηχανικής ιδιοκτησίας και του (ιδιωτικού) τραπεζικού δικαίου. Το κέρδος εδώ νοείται με ευρεία έννοια, ως τρόπος δηλ.μέτρησης της οικονομικής επίδοσης των επιχειρήσεων και έτσι συμπεριλαμβάνει την επιδίωξη αποτροπής ζημιών και, σε περίπτωση ύπαρξής τους, την αποτίμησή

⁹⁵ Γίνεται διάκριση μεταξύ εμπορικού και λογιστικού κέρδους, διότι το δεύτερο υπακούει σε κανόνες της λογιστικής και συχνά δεν ταυτίζεται με το εμπορικό κέρδος, που ανιχνεύεται μετά από εκτίμηση της συνολικής επιχειρηματικής δράσης – και όχι απλά της πρόθεσης – του εμπόρου, ως φυσικού ή νομικού προσώπου, βλ. Ε. Περάκης, Γενικό Μέρος Εμπορικού Δικαίου, 1999, σελ. 14-16.

⁹⁶ Για την έννοια και τα είδη της επικέρδειας ως μιας εκ των βασικών κοινωνιολογικών κατηγοριών της οικονομικής πράξης, βλ. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft – Soziologie. Begriffe*, - Οικονομία και κοινωνία, τ. 1 Κοινωνιολογικές έννοιες, εισαγ. επιμ. μετάφρ., Θ. Γκιούρας, εκδ. Σαββάλας 2005, σελ. 94-105,.

⁹⁷ Αυτό επιτυγχάνεται πχ. όταν το διατιθέμενο προς πώληση προϊόν προστατεύεται με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, αξιοποιώντας έτσι το εικοσαετές μονοπώλιο του νόμου 1733/1987 (άρθρο 11), ή με τη χρήση σύγχρονου λογισμικού επεξεργασίας δεδομένων απαραίτητων για τη διεκπεραίωση τραπεζικής εργασίας. Για μια ενδελεχή ανάλυση της σχέσης και αλληλεπίδρασης της βιομηχανικής ιδιοκτησίας και των νέων τεχνολογιών βλ. Ph. Jougleux, *Ευρωπαϊκό δίκαιο του διαδικτύου*, 2016, σελ. 213 επ.

⁹⁸ Π.χ. με τη δημιουργία και χρήση ελκυστικότερου περικαλύμματος απ' ότι ο ανταγωνισμός, ή με την εφαρμογή μοντέρνου design.

⁹⁹ Πχ. την επινόηση σύνθετης σύμβασης πώλησης ενός αυτοκινήτου σε συνδυασμό με «προϊόν» οικονομικά συμφέρουσας τραπεζικής (δηλ. δανειακής) ή/και ασφαλιστικής κάλυψης.

¹⁰⁰ Για τις βασικές αρχές της οικονομικής ανάλυσης του δικαίου, δηλαδή το πρότυπο ορθολογικού ανθρώπου, την οικονομική αποτελεσματικότητα και την αποτίμηση βλ. Απ. Γεωργιάδης, *Τι είναι δίκαιο*, 2018, σελ. 165-169.

¹⁰¹ Βλ. Γεωργακόπουλος, *Κέρδος – Ο πυρήνας του εμπορικού δικαίου*, σελ. 178.

¹⁰² Πρβλ. την άποψη ότι μέσω του εμπορικού δικαίου επιδιώκονται «α) η μεγιστοποίηση της οικονομικής επίδοσης της κοινωνίας, β) η διατήρηση του πλουραλισμού δυνάμεων στην κοινωνία και γ) η εξασφάλιση της μέγιστης εφικτής προσωπικής ελευθερίας υπό καθεστώς δικαιοσύνης.», βλ. Α. Γεωργακόπουλος, *Κέρδος*, σελ. 178. Για την επιδίωξη μεγιστοποίησης του κέρδους μέσω της βιομηχανικής ιδιοκτησίας βλ. Θ. Λιακόπουλος, *Βιομηχανική Ιδιοκτησία*, 2000, σελ. 34.

¹⁰³ Βλ. Γεωργακόπουλος, *Κέρδος*, σελ. 208.

τους, ώστε αφενός να ληφθούν οι κατάλληλες επιχειρηματικές αποφάσεις¹⁰⁴ και, αφετέρου, να μπορούν να επέλθουν οι κατά περίπτωση νόμιμες συνέπειες¹⁰⁵.

3. Ως παραδείγματα από το χώρο της *βιομηχανικής ιδιοκτησίας* μπορούν να αναφερθούν ενδεικτικά τα εξής:

α. Η αστικοποίηση των δικαιωμάτων βιομηχανικής ιδιοκτησίας (κατάργηση της επιχειρησιοπάγειας) με την έννοια ότι δικαίωμα σε σήμα μπορεί να αποκτηθεί και να αποτελέσει αντικείμενο κερδοφόρας εκμετάλλευσης χωρίς απαραίτητα να απαιτείται ο δικαιούχος να είναι έμπορος.

β. Οι ρυθμίσεις των νόμιμων τρόπων υπολογισμού της ζημίας του δικαιούχου σήματος, διπλώματος ευρεσιτεχνίας, βιομηχανικού σχεδίου ή υποδείγματος κ.ο.κ, που εισήχθησαν (και) στην Ελληνική έννομη τάξη, σύμφωνα με την Οδηγία ΕΕ 48/2004 περί επιβολής δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας. Πράγματι, ο ζημιωθείς από προσβολή δικαιωμάτων του επί σήματος ή διπλώματος ευρεσιτεχνίας έχει τις εναλλακτικές δυνατότητες να διεκδικήσει δικαστικά είτε τη θετική και αποθετική ζημία που υπέστη, είτε το κέρδος που αποκόμισε ο προσβολέας είτε το ποσό της περιοδικής παροχής που θα ελάμβανε εάν είχε παραχωρήσει άδεια χρήσης της σήματος ή άδεια εκμετάλλευσης του διπλώματος ευρεσιτεχνίας (royalty). Δεν πρόκειται για ρύθμιση που σκοπεύει τον πλουτισμό του αληθούς και ζημιωθέντος δικαιούχου, αλλά για αποκαταστατική αρχή της ζημίας.

4. Από το *τραπεζικό δίκαιο* αναφορά σε παραδείγματα μπορεί να γίνει ενδεικτικά στα εξής:

α. Λόγω της γενικής μείωσης του κόστους ενδοκοινοτικών πληρωμών με το σύστημα SEPA τα πιστωτικά ιδρύματα αναζητούν νέες πηγές κέρδους, με αποτέλεσμα να εξετάζουν πρόσφατα την αύξηση του κόστους αναλήψεων στην Ελλάδα από κάρτες σε βάρος τραπεζικών λογαριασμών που τηρούνται σε πιστωτικά ιδρύματα εκτός Ελλάδος.

β. υπηρεσίες back-office με αντίστοιχη μείωση του προσωπικού στον γκισέ των καταστημάτων.

γ. σε περίπτωση μεσο-μακροπρόθεσμων στεγαστικών δανείων ο οφειλέτης καταβάλλει στην πρώτη περίοδο κυρίως τους τόκους επί του δανείου, ενώ στη δεύτερη περίοδο κυρίως χρεωλυτικές δόσεις επί του κεφαλαίου.

¹⁰⁴ Π.χ. αλλαγή σήματος ή εισαγωγή νέου design προϊόντος ή η εγκατάλειψη ανάπτυξης και κυκλοφορίας προϊόντος προστατευόμενου με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, λόγω χαμηλής ανταπόκρισης του καταναλωτικού κοινού.

¹⁰⁵ Όπως π.χ. η υποβολή αίτησης πτώχευσης μιας εμπορικής επιχείρησης ή η ανάκληση της άδειας λειτουργίας ενός πιστωτικού ιδρύματος λόγω μείωσης των δεικτών κεφαλαιακής επάρκειας, ρευστότητας ή φερεγγυότητας κάτω των ελάχιστων επιτρεπόμενων ορίων σύμφωνα με τους κανόνες εποπτείας (δημόσιο τραπεζικό δίκαιο).

5. Συγκρίνοντας ένα απόσπασμα από το Μητρώο Σημάτων ή τον τίτλο χορήγησης ενός διπλώματος ευρεσιτεχνίας ή ενός βιομηχανικού σχεδίου, αφενός, με τη μετοχή μιας τραπεζικής ανώνυμης εταιρείας, αφετέρου, διαπιστώνει κανείς τη διαφορά τους κατά το εξής: Η μετοχή συνιστά αξιόγραφο που ενσωματώνει το οικονομικό δικαίωμα επί της περιουσίας που εκπροσωπεί (αρχή της αξιολογικής ενσωμάτωσης), με ό,τι αυτό συνεπάγεται (π.χ. για τη μεταβίβασή της). Το απόσπασμα σήματος ή ο τίτλος διπλώματος ευρεσιτεχνίας δεν ενσωματώνουν το αντίστοιχο δικαίωμα με την έννοια του αξιογράφου (τυπικό σύστημα δηλωτικό του δικαιώματος). Ωστόσο, εξετάζοντας αμφότερα τα δικαιώματα, όπως εμφανίζονται στην έγγραφη μορφή τους, υπό το πρίσμα του κέρδους ως έννοιας διέπουσας το σύνολο εμπορικό δίκαιο, παρατηρούμε ότι τόσο στη μία, όσο και στην άλλη περίπτωση, πρόκειται για περιουσιακό δικαίωμα, η εκμετάλλευση του οποίου δεν απαιτεί (προσωπική) εργασία του κατόχου του. Πράγματι, ο μέτοχος δεν είναι απαραίτητο να προσφέρει την εργασία του στο νομικό πρόσωπο, στην περιουσία του οποίου συμμετέχει και αυτός με την μετοχή του και κατά το ποσοστό αυτής. Ομοίως, ο σηματούχος ή ο κάτοχος διπλώματος ευρεσιτεχνίας δεν απαιτείται να εκμεταλλεύεται το αντίστοιχο δικαίωμά του μέσω ιδίας χρήσης από δική του επιχείρηση, αλλά η εκμετάλλευση αυτή μπορεί να γίνεται μέσω τρίτου φορέα άλλης επιχείρησης έναντι τιμήματος (περιοδικού ή εφάπαξ, σταθερού ή κυμαινόμενου) εξασφαλίζοντας στον κάτοχο του δικαιώματος το προσδοκώμενο κέρδος.

6. Από τα παραπάνω συμπεραίνεται, ότι η επιδίωξη θεμιτού κέρδους και η κατά το δυνατόν επαύξησή του, ως σκοπός του επιχειρείν, διατρέχει νομοπολιτικά τόσο το δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας όσο και το τραπεζικό δίκαιο. Βεβαίως, η κάθε φορά οριοθέτηση του θεμιτού έναντι του αθεμίτου κέρδους απαιτεί στάθμιση τόσο από τον νομοθέτη, όσο και τον εφαρμοστή του δικαίου, ώστε να αποφεύγονται ή έστω να εξισορροπούνται ανεπιθύμητες ασυμμετρίες, που διαταράσσουν την ισορροπία της αγοράς του ενός ή του άλλου συμμετέχοντος σε αυτήν (παραγωγού, εμπόρου, καταναλωτή, παρέχοντος υπηρεσίας και λήπτη αυτής).

VI. Το δημόσιο συμφέρον

Όπως προαναφέρθηκε, το δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας υφίσταται και λειτουργεί για την προστασία των κατόχων δικαιωμάτων επί των επιμέρους αϋλων αγαθών (σήματος, διπλώματος ευρεσιτεχνίας κ.ο.κ.) Ομοίως, το (ιδιωτικό) τραπεζικό δίκαιο, ρυθμίζει τις έννομες σχέσεις μεταξύ των πιστωτικών και χρηματοδοτικών ιδρυμάτων, αφενός, και των αντισυμβαλλομένων τους ληπτών των αντίστοιχων υπηρεσιών, αφετέρου. Επίσης, το δημόσιο τραπεζικό δίκαιο ρυθμίζει τις έννομες σχέσεις των ως άνω νομικών προσώπων με τις εποπτικές αρχές, εθνικές και ενωσιακές. Ενδιαφέρον, λοιπόν, παρουσιάζει εδώ το ερώτημα, εάν και σε ποιο βαθμό το δημόσιο συμφέρον συγκαθορίζει ρυθμιστικά τους κανόνες των δύο, υπό συζήτηση κλάδων, του εμπορικού δικαίου, είτε ως στοιχείο του πραγματικού του κανόνα, είτε ως εργαλείο ερμηνείας του από τον εφαρμοστή του δικαίου.

1. Το δημόσιο συμφέρον έχει κοινωνικό χαρακτήρα και συνίσταται στην ωφέλεια ή χρησιμότητα που έχουν για το σύνολο (γενικό συμφέρον) ή μέρος (ειδικό συμφέρον) των μελών μιας κρατικής κοινωνίας τα προϊόντα ή οι υπηρεσίες άλλων ανθρώπων, ορισμένες πραγματικές καταστάσεις ή έννομες σχέσεις¹⁰⁶. Η εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος ωστόσο δεν αποτελεί σκοπό αποκλειστικά επιδιωκόμενο μόνο από το Κράτος. Προβλέπεται επίσης νομοθετικά και ως έννοια-αντικείμενο σεβασμού και από τις επιχειρήσεις (φυσικά ή νομικά πρόσωπα) που λειτουργούν στο πλαίσιο του εμπορικού δικαίου. Με άλλα λόγια, η δραστηριοποίηση των επιχειρήσεων ιδιωτικών συμφερόντων δεν μπορεί να εκτυλίσσεται σε βάρος του δημοσίου συμφέροντος¹⁰⁷. Ειδικότερες εκφάνσεις της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος συναντάμε τόσο στο δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, όσο και στο τραπεζικό δίκαιο.

2. Παραδείγματα ρυθμιστικής επίδρασης του δημοσίου συμφέροντος στο δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας απαντώνται σε όλους τους επιμέρους κλάδους του:

Στο δίκαιο των σημάτων ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής:

α. κρατικά και θρησκευτικά σύμβολα και εμβλήματα δεν δύνανται να καταχωρισθούν ως σήματα, προκειμένου να μη διαταραχθούν οι σχέσεις εξωτερικής πολιτικής της χώρας και να αποτραπεί η αδικαιολόγητη μονοπώληση συμβόλου ξένου κράτους¹⁰⁸

β. οι λόγοι απολύτου απαραδέκτου¹⁰⁹, σύμφωνα με το άρθρο 123 του ν. 4072/2012, όπως ισχύει με το ν. 4155/2013, εξυπηρετούν το δημόσιο συμφέρον¹¹⁰. Πρόκειται

¹⁰⁶ Βλ. Επ. Σπηλιωτόπουλος, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, τ. Ι., 2010, σελ. 11-12, 91-94. Γέροντας, Δημόσιο οικονομικό δίκαιο, 2^η έκδ. 2011, σελ. 317 επ.

¹⁰⁷ Απόδειξη της σημασίας του δημοσίου συμφέροντος στο δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας αποτελούν οι διατάξεις ποινικής προστασίας π.χ. κατά του προσβολέα δικαιώματος επί σήματος (άρθρο 156 παρ. 3 ν. 4072/2012 όπως τροποποιήθηκε με το ν. 4155/2013), ή επί διπλώματος ευρεσιτεχνίας (άρθρο 17 παρ. 7 ν. 1733/1987 κατά ψευδούς δήλωσης ότι ένα προϊόν προστατεύεται με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, πρβλ. εδώ το σχόλιο του Μ.-Θ. Μαρίνου, Δίκαιο ευρεσιτεχνίας, 2013, σελ. 232, ότι η έλλειψη ολοκληρωμένου συστήματος ποινικών κυρώσεων συνιστά ελάττωμα του νόμου αυτού που χρήζει βελτίωσης). Βλ. σχετικά και Β. Αντωνόπουλος, Βιομηχανική ιδιοκτησία, 2002, σελ. 178.

¹⁰⁸ Άρθρο 123 παρ. 3 σε συνδυασμό με άρθρο 156 παρα. 3 ν. 4072/2012 όπως ισχύει μετά το ν. 4155/2013, καθώς και άρθρο 6τρίς της Διεθνούς Συμβάσεως των Παρισίων για την Προστασία της Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας (Ν. 213/1975 Α' 258). Βλ. και Μαρίνος, Δίκαιο Σημάτων 2007, σελ. 113 αρ. 250.

¹⁰⁹ Absolute Schutzhindernisse κατά το γερμανικό δίκαιο σημάτων.

¹¹⁰ Πρόκειται για απαγόρευση αδικαιολόγητης μονοπώλησης ενδείξεων για λόγους δημοσίου συμφέροντος μέσω του νόμου περί σημάτων, βλ. Μαρίνος, Δίκαιο Σημάτων, 2007, σελ. 27 αρ.63 και σελ. 85 αρ. 193 επ. Πρόκειται π.χ. για ενδείξεις που στερούνται διακριτικού χαρακτήρα, συνίστανται αποκλειστικά από σημεία που χρησιμεύουν στον εμπόριο για δήλωση του είδους, της ποιότητας, των ιδιοτήτων κλπ. χαρακτηριστικών προϊόντος ή υπηρεσίας. Για μια συνεκτική παρουσίαση της ενωσιακής νομολογίας επί των λόγων απολύτου απαραδέκτου δηλώσεως σήματος, βλ. Α. Bender, Das Europäische Markenrecht in bewegter See, MarkenR 1/2017, σελ. 1 επ.

κατά ορθή άποψη¹¹¹ για συστατική ερμηνεία του όρου «δημόσιο συμφέρον». Ενδεικτικά αναφέρεται η μη καταχωρισσιμότητα ως σήματος της λέξης „Ευρώ“ ή της ένδειξης «ευρώ και δραχμή» προς διάκριση εφημερίδας (κλάση 16)¹¹²,

γ. ανακοπή ή αίτηση ακυρότητας σήματος από συλλογικό φορέα, ένωση καταναλωτών, επιμελητήριο, κατ' άρθρο 140 και 161 ν. 4072/2012, 4155/2013, αντίστοιχα.

δ. επί προσβολής σήματος η έννοια του δημοσίου συμφέροντος εκλαμβάνεται ευρέως¹¹³ (προστασία καταναλωτικού κοινού από κίνδυνο σύγχυσης, προστασία ανόθευτου ανταγωνισμού, ανάλωση δικαιώματος, ανοχή χρήσης, παραπλανητικότητα)

ε. σήμα πιστοποίησης (certification mark) με φορέα το Δημόσιο ή νπδδ¹¹⁴.

στ. δημοσιονομικά οφέλη από την είσπραξη τελών υπέρ του δημοσίου για εργασίες κατάθεσης, ανανέωσης και λοιπών αλλαγών του νομικού status ενός σήματος σύμφωνα με το άρθρο 179 ν. 4072/2012, όπως ισχύει μετά το ν. 4155/2013¹¹⁵.

Από το *δίκαιο των ευρεσιτεχνιών* παρατίθενται εδώ ως ενδεικτικά παραδείγματα προστασίας του δημοσίου συμφέροντος τα εξής:

ι. χρονικός περιορισμός προστασίας διπλώματος ευρεσιτεχνίας για διάρκεια μιας 20ετίας κατ' άρθρο 11 παρ. 1 ν. 1733/1987 σκοπεί, αφενός μεν, την ανταμοιβή του εφευρέτη, αφετέρου όμως, την προαγωγή μέσω διάχυσης της γνώσης και την ενίσχυση της καινοτομίας από την ελεύθερη χρήση του αντικειμένου προστασίας του διπλώματος ευρεσιτεχνίας μετά την παρέλευση της διάρκειας προστασίας του¹¹⁶. Τότε το προστατευόμενο αντικείμενο καθίσταται κοινόχρηστο (public domain), εκτός εάν προστατεύεται με άλλο νόμο (π.χ. βιομηχανικό μυστικό, νόμος κατά του αθέμιτου ανταγωνισμού, βιομηχανικό σχέδιο ή υπόδειγμα).

¹¹¹ Βλ. Ilanah Fhima, The public interest in European trade mark law, Intellectual Property Quarterly 2017 p. 1 f., Westlaw UK. Συστατική ερμηνεία αρμόζει στον όρο «δημόσιο συμφέρον» σε περιγραφικά, λειτουργικά ή στερούμενα διακριτικής δύναμης σήματα.

¹¹² Διότι αφορά το εθνικό νόμισμα και ταυτόχρονα το νόμισμα των κρατών της ευρωζώνης.

¹¹³ Βλ. Fhima, ο.π. σελ. 7 επ.

¹¹⁴ Πρόκειται για νέο θεσμό που εισάγεται στα εθνικά δίκαια, όπως και της Ελλάδος, με το άρθρο 28 παρ. 4 της Οδηγίας 2015/2436.

¹¹⁵ Πρβλ. Σπ. Βρέλλης, Το σήμα κατά το ιδιωτικόν διεθνές δίκαιον, 1972, σελ. 146-147. Ο ίδιος τονίζει επίσης την εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος από τη δήλωση και τη διατήρηση σε ισχύ ενός σήματος, μέσω της ενίσχυσης της βιομηχανίας και της δημιουργίας θέσεων εργασίας.

¹¹⁶ Η σύμμετρη άσκηση του δικαιώματος οικονομικής ελευθερίας (άρθρο 5 Συντάγματος), π.χ. μέσω ενός διπλώματος ευρεσιτεχνίας, δεν μπορεί παρά να αποσκοπεί στην προάσπιση και προαγωγή του δημοσίου συμφέροντος, βλ. Θ. Λιακόπουλος, Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 5^η έκδ., 1999, σελ. 13.

ιι. Η χορήγηση με δικαστική απόφαση της λεγόμενης αναγκαστικής άδειας εκμετάλλευσης διπλώματος ευρεσιτεχνίας για λόγους δημοσίου συμφέροντος¹¹⁷.

3. Στο τραπεζικό δίκαιο συχνή είναι η εμφάνιση του δημοσίου συμφέροντος ως νομοθετικού σκοπού ρύθμισης ή στοιχείου του πραγματικού ενός κανόνα δικαίου του κλάδου αυτού. Οι επιμέρους θεσμοί τραπεζικής εποπτείας επιδιώκουν την εκπλήρωση στόχων που υπάγονται στην υπέρτερη δικαιοπολιτική έννοια του δημοσίου συμφέροντος, τόσο κατά το προϊσχύσαν¹¹⁸ όσο και κατά το ισχύον τραπεζικό δίκαιο, εθνικό και ενωσιακό¹¹⁹. Τούτο ισχύει στις ακόλουθες, ενδεικτικά απαριθμούμενες, ρυθμίσεις:

α) χορήγηση *άδειας ίδρυσης* πιστωτικού ιδρύματος από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) με βάση σχέδιο απόφασης που προτείνει η Τράπεζα της Ελλάδος¹²⁰, όταν η έδρα του είναι η Ελλάδα, ως κράτος μέλος που συμμετέχει στον Ενιαίο Εποπτικό Μηχανισμό (SSM)¹²¹. Την ασφάλεια του εν γένει τραπεζικού και χρηματοοικονομικού συστήματος προς εξυπηρέτηση του *γενικού συμφέροντος*, επιδιώκουν να θωρακίσουν ρυθμίσεις μικρο- και μακροπροληπτικής προστασίας, μέσω του περιορισμού της νομικής μορφής που ένα πιστωτικό ίδρυμα μπορεί να λάβει¹²², μέσω της λεγόμενης αρχής των τεσσάρων οφθαλμών¹²³, μέσω ελάχιστου ιδρυτικού κεφαλαίου δεκαοκτώ (18) εκατομμυρίων ευρώ και λοιπών αναλυτικών γενικών και ειδικών προϋποθέσεων αδειοδότησης καθώς και ανάκλησης τυχόν χορηγηθείσας άδειας ίδρυσης πιστωτικού ιδρύματος, όπως π.χ. του Πίνακα αποκλειστικής απαρίθμησης εκείνων των εργασιών και υπηρεσιών που περιλαμβάνονται στην άδεια αυτή σύμφωνα με τους κανόνες του ενωσιακού και Ελληνικού δικαίου¹²⁴.

¹¹⁷ Π.χ. όταν ένα δίπλωμα ευρεσιτεχνίας προστατεύει υπέρ του δικαιούχου ένα φαρμακευτικό προϊόν, που ενώ είναι απαραίτητο για τη δημόσια υγεία, εντούτοις δεν παράγεται ούτε εισάγεται στη χώρα επί μια τριετία από τη χορήγηση του τίτλου ή επί μια τετραετία από την κατάθεση της αίτησης για χορήγηση τίτλου διπλώματος ευρεσιτεχνίας (άρθρο 13 ν. 1733/1987). Βλ. Μαρίνος, Δίκαιο Ευρεσιτεχνίας 2013, σελ. 169 αρ. 6.52 με περαιτέρω παραπομπές.

¹¹⁸ Αντί πολλών άλλων, βλ. Ν. Lyberis, Die Zulassung von Kreditinstituten im griechischen Bankenaufsichtsrecht, Lit Verlag, Hamburg 2001, σελ. 81-112.

¹¹⁹ Βλ. Χρ. Γκόρτσος, Δημόσιο Τραπεζικό Δίκαιο, σε Ρόκας/Γκόρτσος/Μικρουλέα/Λιβαδά, Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου, 3. έκδ., 2016, σελ. 38 επ. 145 επ., 177 επ.

¹²⁰ Πρόκειται για τον βασικό τραπεζικό εποπτικό νόμο 4261/2014 περί πρόσβασης στη δραστηριότητα των πιστωτικών ιδρυμάτων και προληπτική εποπτεία πιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων (ενσωμάτωση Οδηγίας 2013/36/ΕΕ), κατάργηση του ν. 3601/2007 και άλλες διατάξεις, ΦΕΚ Α'107/5.5.2014.

¹²¹ Κανονισμός του Συμβουλίου ΕΕ αριθμ. 1024/2013, βλ. Γκόρτσος, ο.π. σελ. 145 επ.

¹²² Δηλ. σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 1 του ν. 4261/2014, μόνο ως ανώνυμη εταιρεία, αμιγής πιστωτικός συνεταιρισμός του ν. 1667/1986, Ευρωπαϊκή Εταιρεία (SE) του Κανονισμού (ΕΚ) 2157/2001, ή Ευρωπαϊκή Συνεταιριστική Εταιρεία (SCE) του Κανονισμού (ΕΚ) αρ. 1435/2003.

¹²³ Four-eyes principle, Vier-Augen Prinzip, δηλ. της ύπαρξης δύο τουλάχιστον προσώπων πλήρους απασχόλησης που αιτούνται τη διεύθυνση των εργασιών (Geschaeftsgebaren) του υπό αδειοδότηση πιστωτικού ιδρύματος.

¹²⁴ Πρόκειται για το λεγόμενο «προστατευτικό δίχτυ» του τραπεζικού συστήματος (Bank safety net) που λειτουργεί όχι μόνο υπέρ των καταθετών/επενδυτών του συγκεκριμένου πιστωτικού ιδρύματος,

β) Η εποπτεία της λειτουργίας ενός πιστωτικού ιδρύματος από την ΕΚΤ και την Τράπεζα της Ελλάδος, αποσκοπεί στην αποτροπή τριών κατηγοριών κινδύνων που εν δυνάμει ή de facto μπορούν να προκαλέσουν το φαινόμενο του «ντόμινο» (run-on-the-banks syndrome) επηρεάζοντας καταστροφικά τη δημόσια οικονομία ενός κράτους (δημόσιο συμφέρον). Αυτοί οι κίνδυνοι είναι: ο πιστωτικός κίνδυνος, ο κίνδυνος αγοράς και ο λειτουργικός κίνδυνος. Γι' αυτό έχουν εισαχθεί μέσω πολλαπλών και λεπτομερειακών ρυθμίσεων κανόνες ελέγχου κεφαλαιακής επάρκειας, ρευστότητας και φερεγγυότητας των πιστωτικών ιδρυμάτων¹²⁵.

γ) Λόγοι προστασίας δημοσίου συμφέροντος συνιστούν, επίσης, περιορισμούς στην θεμελιώδη αρχή αμοιβαίας αναγνώρισης, που εισήγαγε το δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο (Δεύτερη Τραπεζική Οδηγία 89/646/ΕΟΚ). Πιστωτικά και χρηματοδοτικά ιδρύματα, με έδρα σε άλλο κράτος μέλος ΕΕ, μπορούν να ασκούν τη δραστηριότητά τους στην Ελλάδα με υποκατάστημα ή χωρίς αυτό, δηλ. διασυνοριακά, εφόσον δεν θίγονται διατάξεις δημοσίου συμφέροντος¹²⁶. Τέτοιες διατάξεις περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, ρυθμίσεις εθνικού δικαίου της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής, περί πιστωτικών ιδρυμάτων, καταπολέμησης της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες, χρηματοδότησης τρομοκρατίας, προστασίας του καταναλωτή, προστασίας επενδυτών και λοιπές διατάξεις τεθειμένες υπέρ του δημοσίου συμφέροντος.

δ) Στον υπέρτερο σκοπό εξυπηρέτησης δημοσίου συμφέροντος στο πλαίσιο του λεγόμενου «δικαίου της ανάγκης» (Notrecht, emergency law) εντάσσονται νομοθετικές διατάξεις (Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου, Υπουργικές Αποφάσεις, Πράξεις του Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος) σχετικά με τους περιορισμούς ανάληψης μετρητών και τη μεταφορά κεφαλαίων, μέτρα γνωστά και ως capital controls¹²⁷.

ε) Το Ταμείο Εγγύησης Καταθέσεων και Επενδύσεων (ΤΕΚΕ) έχει ως σκοπό την παροχή αποζημίωσης σε καταθέτες πιστωτικών ιδρυμάτων που συμμετέχουν στο ΤΕΚΕ και υπό την προϋπόθεση, ότι το ή τα πιστωτικά ιδρύματα έχουν περιέλθει σε γενική αφερεγγυότητα, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους έναντι των καταθετών τους¹²⁸. Ομοίως, το ΤΕΚΕ σκοπό έχει την παροχή αποζημίωσης σε επενδυτές – πελάτες των πιστωτικών ιδρυμάτων που συμμετέχουν

αλλά και υπέρ του συνολικού τραπεζικού συστήματος έναντι του κινδύνου διάδοσης μιας τραπεζικής κρίσης στην υπόλοιπη αγορά. Βλ. Γκόρτσος, ο.π. 38 επ., 241 επ.

¹²⁵ Βλ. Γκόρτσος, ο.π. 317 επ.

¹²⁶ Βλ. Γκόρτσος, ο.π. 266.

¹²⁷ Πρβλ. προσωρινό κλείσιμο τραπεζικών καταστημάτων σε όλη την επικράτεια από 28.6.2015 έως 20.7.2015 (ΦΕΚ Α' 84, 18.7.2015, με αλληπάλληλες προσθήκες και τροποποιήσεις, έως και ΦΕΚ Β' 1943, 31.5.2018. Βλ. και <https://www.hba.gr/info/CapitalControls>. Επίσης, βλ. Ν. Lyberis, Griechenland, στο συλλογικό έργο Derleder/Knops/Bamberger, Deutsches und Europäisches Bank- und Kapitalmarktrecht, Band 2, 3. Aufl., Springer Verlag, Heidelberg 2017, σελ. 2279 επ., 2282-2283.

¹²⁸ Τα κεφάλαια κάλυψης των καταθετών προέρχονται από το λεγόμενο Σκέλος Κάλυψης Καταθέσεων του ΤΕΚΕ, ν. 3746/2009 (άρθρο 2 παρ. 1) και ν. 4370/2016.

στο κεφάλαιό του, υπό την προϋπόθεση ότι αυτά θα περιέλθουν σε κατάσταση γενικής αφερεγγυότητας, με αποτέλεσμα να αδυνατούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των επενδυτών τους¹²⁹.

στ) Αξιοσημείωτη είναι εδώ η νομολογία του Γενικού Δικαστηρίου της ΕΕ¹³⁰ ως προς την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος και ειδικότερα της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος της Κύπρου και έμμεσα της Ελλάδος, μέσω των μέτρων που ελήφθησαν στην περίπτωση του «κουρέματος» καταθέσεων στο Κυπριακό τραπεζικό σύστημα. Ειδικότερα:

Με τις αποφάσεις του ΔΕΕ από 20 Σεπτεμβρίου 2016, το Δικαστήριο έκρινε την εξής περίπτωση: με βάση το αίτημα της Κυπριακής Δημοκρατίας του 2012 για παροχή χρηματοοικονομικής στήριξης λόγω δυσχερειών που αντιμετώπισαν η Λαϊκή Τράπεζα και η Τράπεζα Κύπρου, το Eurogroup, ως άτυπο διακυβερνητικό όργανο, δέχθηκε την παροχή της αιτηθείσας από την Κύπρο βοήθειας από τον ESM (European Stability Mechanism, Ευρωπαϊκός Μηχανισμός Σταθερότητας) με τη μορφή προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής. Εκπονήθηκε σχέδιο Μνημονίου μεταξύ της Κύπρου αφενός και της Επιτροπής, της ΕΚΤ και του ΔΝΤ, αφετέρου, που συμπεριλήφθηκε στη δήλωση του Eurogroup της 25.3.2013. Στα πλαίσια του Μνημονίου αυτού συμφωνήθηκε η αναδιάρθρωση των δύο ως άνω τραπεζών. Το Μνημόνιο υπεγράφη από την Κυπριακή Δημοκρατία και από τον ESM που εκπροσωπήθηκε από την Επιτροπή ΕΕ. Έτσι, έλαβε η Κύπρος τη βοήθεια που αιτήθηκε. Με τις αγωγές τους μια σειρά φυσικών προσώπων και μια εταιρεία με έδρα στην Κύπρο ζήτησαν την αποκατάσταση από την Επιτροπή και την ΕΚΤ της απολεσθείσας περιουσίας τους λόγω δραστηκής μείωσης των καταθέσεών τους στις πληγείσες τράπεζες, που επήλθε ως συνέπεια της αναδιάρθρωσής τους και των μέτρων που συμφωνήθηκαν να ληφθούν στο πλαίσιο του Μνημονίου. Το Δικαστήριο απέρριψε τα αιτήματα αυτά και έκρινε ότι η συμφωνία της Κυπριακής Δημοκρατίας με το Eurogroup δεν θεωρείται κοινή απόφαση της Επιτροπής ΕΕ και της ΕΚΤ, ενώ το Eurogroup συνιστά άτυπο διακυβερνητικό όργανο, οι δηλώσεις του οποίου δεν μπορούν να θεμελιώσουν εξωσυμβατική ευθύνη της Ενωσης από τις ενέργειες της Επιτροπής ή της ΕΚΤ, ως θεσμικών οργάνων της. Με άλλα λόγια, τεκμαίρεται ότι το ΔΕΕ έκρινε ότι η αναδιάρθρωση των δύο τραπεζών έγινε με αποκλειστική πρωτοβουλία και ευθύνη της Κυπριακής Δημοκρατίας και των οργάνων της. Εάν όμως ισχύει αυτό,

¹²⁹ Τα κεφάλαια κάλυψης των επενδυτών προέρχονται από το λεγόμενο Σκέλος Κάλυψης Επενδύσεων του ΤΕΚΕ (άρθρο 3 παρ. 1 ν. 3746/2009).

¹³⁰ Βλ. Αποφάσεις του ΔΕΕ της 20.9.2016 (στις υποθέσεις C-8/15, C-9/15, C-10/15, C-105/15, C-106/15, C-107/15, C-108/15 και C-109/15). Επίσης, Αποφάσεις του Γενικού Δικαστηρίου ΕΕ της 13.7.2018 στις υποθέσεις T-68/13 και T-786/14.

ενδεχομένως να τίθεται ζήτημα αστικής ευθύνης του Κυπριακού κράτους λόγω πλημμελούς άσκησης της τραπεζικής εποπτείας από τα αρμόδια όργανα¹³¹.

Με τις αποφάσεις του Γενικού Δικαστηρίου ΕΕ της 13 Ιουλίου 2018 κρίθηκε ότι τα μέτρα του Μνημονίου δεν μπορούν να θεωρηθούν ως υπέρμετρη και ανεπίτρεπτη επέμβαση στο δικαίωμα ιδιοκτησίας των καταθετών και ότι η μείωση της ονομαστικής αξίας των τραπεζικών μετοχών αποσκοπούσε στην αποκατάσταση των ιδίων κεφαλαίων των τραπεζών, στη διασφάλιση του κυπριακού χρηματοπιστωτικού συστήματος καθώς και της Ευρωζώνης. Συνεπώς, τα μέτρα που ελήφθησαν δεν βρίσκονται σε δυσαναλογία με τον επιδιωκόμενο σκοπό και δεν συνιστούν προσβολή του δικαιώματος ιδιοκτησίας, όπως αυτό προστατεύεται με το Χάρτη των ατομικών δικαιωμάτων της ΕΕ. Τέλος, ως προς τον ισχυρισμό των εναγόντων περί διακριτικής μεταχείρισης, σε σχέση με τους καταθέτες των τραπεζικών υποκαταστημάτων στην Ελλάδα, το Γενικό Δικαστήριο έκρινε ότι η πράγματι διαφορετική μεταχείριση δικαιολογείται από τη εξυπηρέτηση του *υπέρτερου σκοπού δημοσίου συμφέροντος*, δηλ. από την ανάγκη πρόληψης και αποτροπής κάθε ενδεχόμενου μετάδοσης των επιπτώσεων της κρίσης από το Κυπριακό τραπεζικό σύστημα στο Ελληνικό. Το ίδιο κρίθηκε και όσον αφορά την πώληση των εν λόγω υποκαταστημάτων και τη διαδικασία που ακολουθήθηκε.

4. Από τις παραπάνω σκέψεις συνάγεται, ότι τόσο στο δίκαιο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας, όσο και στο τραπεζικό δίκαιο, ο νομοθέτης αλλά και η νομολογία δεν διστάζουν να προτάσσουν το δημόσιο (γενικό) συμφέρον ως υπέρτερο προστατευτέο έννομο αγαθό, μη περιοριζόμενοι έτσι στην προάσπιση του ιδιωτικού συμφέροντος μόνο. Πρόκειται λοιπόν για μια ακόμη περίπτωση νομικής έννοιας, που συνιστά «κοινό παρονομαστή» στην εφαρμογή αυτών των κανόνων δικαίου.

VII. Διεπιστημονικότητα κατά την εφαρμογή των κανόνων δικαίου και διεξόδυση της τεχνολογίας

1. Εντοπίζεται η αδήριτη ανάγκη κατά τη διαδικασία νομοθέτησης¹³², αλλά και ερμηνείας και εφαρμογής κανόνων δικαίου βιομηχανικής ιδιοκτησίας και τραπεζικού δικαίου, να ληφθούν υπόψη πορίσματα, διδασκαλίες και μέθοδοι ανάλυσης άλλων

¹³¹ Για την αμέλεια και οχληρία του Κράτους καθώς και την παράβαση θεσμοθετημένου καθήκοντος βλ. Ph. Jougleux, Η αστική ευθύνη του Κράτους – Αναλύσεις του Κυπριακού Δικαίου, 2012, σελ. 133 επ., 147-152, ιδίως 149 επ. (προστασία του γενικού συμφέροντος), 153 επ.

¹³² Για τη συμμετοχή των πολιτών στη διαδικασία νομοθέτησης βλ. E. Stylianidis, e-democracy and the role of citizens in the decision making, σε: U. Karpen (ed), Proceedings of the 5th Congress of the European Association of Legislation (EAL) in Athen, Nov.28th – 29th, 2002, Nomos Verlag, σελ. 57 επ. και στον ίδιο τόμο Sp. Flogaitis, Chances – legislation drafting in the context of e-democracy, σελ. 67 επ. Βλ. επίσης E. Stylianidis, Grundrechte und Gesetzesvorbehalt in der Griechischen Verfassung und im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland, Hamburg 1995. Με αφορμή τη νομοθέτηση κατά τη μνημονιακή οκταετία 2010-2018 και τις αρχές που η ορθή νομοθέτηση οφείλει να τηρεί βλ. μελέτη Β. Ρήγας, Περί της νομοθετικής λειτουργίας – Όροι του νομοθετείν και δικαστικός έλεγχος της τηρήσεως αυτών, σε: ΝοΒ 2014 σελ. 507-511, 860-864 και 2298-2302 και ιδίως ΝοΒ 2015 σελ. 3-10 με νομολογία από την νομοθετική θέσπιση και εφαρμογή του λεγόμενου «δικαίου της ανάγκης».

επιστημονικών κλάδων και ιδίως της οικονομικής επιστήμης καθώς και ορισμένων κλάδων των θετικών επιστημών, όπως της χημείας, της μηχανολογίας, της φαρμακευτικής, της φυσικής. Ενδεικτικά αναφέρονται παρακάτω μερικές από τις κατά κλάδους επιμέρους επιστήμες:

α. Η οικονομική ανάλυση του δικαίου κρίνεται απαραίτητη, μεταξύ άλλων, για την αποτίμηση της ζημίας σε περίπτωση προσβολής σήματος φήμης, ή διπλώματος ευρεσιτεχνίας, σε περίπτωση έρευνας αγοράς (market survey) για τη διαπίστωση της αναγνωρισιμότητας ενός διακριτικού γνωρίσματος και της επικράτησής του στις συναλλαγές καθώς και της συμπεριφοράς του μέσου καταναλωτή¹³³. Χρήσιμη σε τέτοιες περιπτώσεις είναι συχνά και η στατιστική επιστήμη ως τομέας εφαρμοσμένων μαθηματικών.

β. Ομοίως, τα διδάγματα και οι μέθοδοι ανάλυσης της οικονομικής επιστήμης και της λογιστικής είναι όροι *sine qua non* για τη νομοθέτηση και ερμηνεία κανόνων του τραπεζικού δικαίου που ρυθμίζουν π.χ. τις διατάξεις για τη ρευστότητα, την κεφαλαιακή επάρκεια, τη φερεγγυότητα και άλλες βασικές έννοιες του κλάδου αυτού.

γ. Η επιστήμη της χημείας, οργανικής και ανόργανης, έχει καθοριστικό ρόλο στο πλαίσιο του δικαίου της ευρεσιτεχνίας για τον προσδιορισμό χημικής δραστικής ουσίας ή ενώσεων δραστικών ουσιών, τον διαχωρισμό τους από τις λεγόμενες βοηθητικές ουσίες, την επίδρασή τους στις διάφορες χημικές αντιδράσεις οργανικής και ανόργανης χημείας¹³⁴ και εν γένει στην καθορισμό του πεδίου προστασίας (scope of protection, Schutzzumfang) ενός διπλώματος ευρεσιτεχνίας.

δ. Η επιστήμη της φαρμακευτικής χημείας συνιστά το θεμέλιο από πλευράς θεωρίας αλλά και εργαστηριακής έρευνας και πειραμάτων για την εφεύρεση και προστασία χρήσιμων και πολλές φορές απαραίτητων φαρμάκων για χρήση στην καταπολέμηση ασθενειών του ανθρώπου ή των ζώων και τη διακρίβωση του εύρους των θεραπευτικών ενδείξεων και αντενδείξεων σε συνδυασμό με την κατά νόμο απαιτούμενη άδεια κυκλοφορίας τους¹³⁵.

2. Ο υψηλός βαθμός διείσδυσης της τεχνολογίας¹³⁶ στους δύο εξεταζόμενους κλάδους δεν φαίνεται να είναι απλά υποβοηθητικός σε τεχνικό, διοικητικό ή

¹³³ Για την οικονομική ανάλυση του δικαίου της διανοητικής ιδιοκτησίας στην ψηφιακή εποχή, ιδίως για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας (copyright) βλ. Ph. Jougleux, Ευρωπαϊκό δίκαιο του διαδικτύου, σελ. 13-14. Επίσης, Α. Γεωργιάδης, Τι είναι δίκαιο;, 2018, σελ. 165-169.

¹³⁴ Βλ. Ph. Grubb/P. Thomsen/T. Hoxie/G. Wright, Patents for Chemicals, Pharmaceuticals, and Biotechnology, 6th ed., 2016. Stief/Buehler, Chemical and biological inventions, σε: Haedicke/Timmann, Patent Law – A Handbook on European and German Patent Law, 2014, σελ. 663 επ.

¹³⁵ Εθνική άδεια από τον ΕΟΦ ή ευρωπαϊκή άδεια από τον EMA (European Medicines Agency).

¹³⁶ Για την ηλεκτρονική τεχνολογία στο εμπορικό δίκαιο βλ. ενδεικτικά Ευαγγ. Περάκης, Γενικό Μέρος του Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999, σελ. 51-55 με περαιτέρω παραπομπές και αναφορά ήδη τότε στο ρόλο της τεχνολογίας στην ηλεκτρονική οργάνωση των μητρώων σημάτων, διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας, επωνυμιών.

διεκπεραιωτικό επίπεδο. Παρόλο που απέχουμε χρονικά από την εποχή της λεγόμενης «τεχνολογικής μοναδικότητας» (technological singularity)¹³⁷, διαπιστώνεται εντούτοις η άμεση επίδραση της τεχνολογίας και σε ρυθμίσεις ουσιαστικού δικαίου. Δεν πρόκειται δηλαδή πλέον για την αντικατάσταση της γραφομηχανής από τον επιτραπέζιο ηλεκτρονικό υπολογιστή, αλλά για νομοθετικό αναπροσανατολισμό. Ειδικότερα:

Ως ενδεικτικά παραδείγματα από το *δίκαιο βιομηχανικής ιδιοκτησίας* αναφέρονται τα εξής:

α. Η τήρηση Ηλεκτρονικού Μητρώου Σημάτων (άρθρο 181 δ. ν. 4072/2012 όπως ισχύει). Η νομική σημασία εγγραφής στο Μητρώο αυτό, μετά την οργανωτική ολοκλήρωση της Υπηρεσίας Σημάτων, έγκειται στο ότι αυτή θα συνιστά εγγραφή σε δημόσιο Μητρώο (άρθρο 147 παρ. 3 και 4 ν. 4072/2012 όπως τροποποιημένος με το ν. 4155/2013 ισχύει).

β. Οι Δημοσιεύσεις με ανάρτηση στην ιστοσελίδα¹³⁸ της Γενικής Γραμματείας Εμπορίου και Προστασίας του Καταναλωτή του Υπουργείου Οικονομίας και Ανάπτυξης (άρθρο 140 παρ. 1 ν. 4072/2012 όπως ισχύει), αποφάσεων των εξεταστών και της Διοικητικής Επιτροπής Σημάτων (άρθρο 178 ν. 4072/2012 όπως ισχύει). Η νομοθετημένη ανάρτηση στην ιστοσελίδα αυτή αντικατέστησε τη δημοσίευση των παραπάνω αποφάσεων στο επί δεκαετίες κυκλοφορήσαν τεύχος της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως (ΦΕΚ – Δελτίο Βιομηχανικής Ιδιοκτησίας, ΔΕΒΙ). Η δημοσίευση μέσω ανάρτησης στην παραπάνω ιστοσελίδα παράγει σημαντικές έννομες συνέπειες ουσιαστικού και δικονομικού δικαίου¹³⁹.

γ. Η επικείμενη κατάργηση της γραφικής παράστασης ως ουσιώδους όρου του νομοθετικού ορισμού του σήματος¹⁴⁰, όχι μόνο στο Ελληνικό αλλά σε ενωσιακό

¹³⁷ Βλ. Andrey Korotayev, The 21st Century Singularity and its Big History Implications: A re-analysis, σε: Journal of Big History, Vol. II, no. 3, 2018. Η θεωρία της τεχνολογικής μοναδικότητας προβλέπει ως εξέλιξη του εγγύς μέλλοντος τη «συνένωση» της ανθρώπινης νοημοσύνης με την τεχνητή νοημοσύνη (artificial intelligence), με αποτέλεσμα τη γένεση μιας «υπερευφυΐας» (artificial superintelligence) που θα ξεπερνά τις σημερινές ανθρώπινες δυνατότητες. Αναπάντητο είναι όμως το ερώτημα, κατά πόσον η δικανική κρίση, και εν γένει η κρίση ενός νομικού επί συγκεκριμένης υπόθεσης, θα μπορεί να υποκατασταθεί με κατάλληλους αλγορίθμους στο πλαίσιο της ρηξικέλευθης και απρόβλεπτης τεχνολογικής προόδου, που συγκρίνεται με έκρηξη. Επίσης, ενδιαφέρον είναι να εξετασθούν οι επιπτώσεις μιας τέτοιας εξέλιξης στον τομέα των ατομικών δικαιωμάτων (πρβλ. ανάπτυξη προσωπικότητας και προστασία ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως θεμελιώδη συνταγματικά δικαιώματα).

¹³⁸ www.gge.gov.gr

¹³⁹ Τέτοιες είναι π.χ. η έναρξη προθεσμίας ανακοπής από νομιμοποιούμενο τρίτο κατά απόφασης εξεταστή της Υπηρεσίας Σημάτων που κάνει δεκτή δήλωση σήματος (άρθρο 140 ν. 4072/2012, όπως ισχύει μετά το ν. 4155/2013), ή η έναρξη προθεσμίας ενδικοφανούς προσφυγής κατά απόφασης εξεταστή που απορρίπτει ολικά ή μερικά δήλωση σήματος του προσφεύγοντα (άρθρο 144 ν. 4072/2012, όπως ισχύει μετά το ν. 4155/2013).

¹⁴⁰ Σύμφωνα με το άρθρο 121 παρ. 1 ν. 4072/2012, «Σήμα μπορεί να αποτελέσει κάθε σημείο *επιδεκτικό γραφικής παράστασης* ικανό να διακρίνει τα προϊόντα ή τις υπηρεσίες μιας επιχείρησης από εκείνα άλλων επιχειρήσεων».

επίπεδο, και η συμπερίληψη νέων μορφών σήματος, όπως οσφρητικά σήματα, σήματα κίνησης, ολογράμματα και άλλα¹⁴¹.

δ. Η παγκόσμια διαδικτυακή σύνδεση πολυάριθμων εθνικών μητρώων σημάτων με το εργαλείο tmview που ανέπτυξε το Γραφείο Διανοητικής Ιδιοκτησίας της ΕΕ (EUIPO), επιτρέποντας έτσι στους χρήστες την πρόσβαση σε τεράστιο όγκο πληροφοριών ως προς τη νομική κατάσταση σημάτων όχι μόνο από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, αλλά και σε πολλά κράτη εκτός ΕΕ, όπως ΗΠΑ, Ν. Κορέα, Ρωσία, Κίνα και άλλα. Πάντως, δεν θίγεται η αρχή της εδαφικότητας ως προς την γεωγραφική έκταση προστασίας των σημάτων σύμφωνα με το οικείο δίκαιο της χώρας καταχώρισης.

ε. Η ηλεκτρονική κατάθεση σήματος (e-filing) και η ανανέωσή του (e-renewal) είναι άλλη μία αξιοσημείωτη τεχνολογική εξέλιξη. Ομοίως, επίκειται η εφαρμογή αυτή και για το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Πρόκειται για διασύνδεση του καταθέτη με την υπηρεσία (υποβολή ψηφιακού φακέλου) σε συνδυασμό με τον τραπεζικό λογαριασμό και το σύστημα TAXIS για την καταβολή των επισήμων τελών.

Στο τραπεζικό δίκαιο η ρυθμιστική, αλλά και η χρηστική επίδραση της τεχνολογίας είναι αισθητή ήδη στον κοινό χρήστη των τραπεζικών υπηρεσιών. Ενδεικτικά εντοπίζονται τα εξής:

α. Οι ηλεκτρονικές υπηρεσίες διαχείρισης χρήματος και το σύστημα πληρωμών που ρυθμίζονται με τη λεγόμενη Οδηγία PSD2 της Επιτροπής ΕΕ¹⁴² συνιστούν μια επανάσταση για δύο κυρίως λόγους: πρώτον, η Οδηγία εισάγει κανόνες για ασφαλέστερες και φιλικότερες στον καταναλωτή πληρωμές, μέσω χρεωστικών ή πιστωτικών καρτών. Πρόκειται για ψηφιακά καταρτιζόμενες συμβάσεις ιδιωτικού δικαίου μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή ή κινητού τηλεφώνου. Και δεύτερον, η Οδηγία επιτρέπει την αδειοδοτούμενη και εποπτευόμενη είσοδο στην αγορά προσφοράς υπηρεσιών πληρωμών, σε επιχειρήσεις που δεν είναι πιστωτικά ιδρύματα. Με τον τρόπο αυτό εντείνεται ο ανταγωνισμός έναντι των τραπεζών, οι οποίες καλούνται, έτσι, να αναθεωρήσουν τις χρεώσεις ηλεκτρονικών πληρωμών. Στην Οδηγία αυτή βλέπουμε τόσο την επιδίωξη προστασίας του καταναλωτή, όσο και τη θέσπιση κανόνων για τους ιδιώτες παροχείς υπηρεσιών πληρωμών με εύλογο στόχο το κέρδος.

β. Η διαδικτυακή τραπεζική πρακτική (Web-banking) επιτρέπει πλέον την κατάργηση της υποχρεωτικής αυτοπρόσωπης παρουσίας του πελάτη στο κατάστημα του

¹⁴¹ Βλ. άρθρο 3 της Οδηγίας (ΕΕ) 2015/2436 ΤΟΥ Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 16ης Δεκεμβρίου 2015 για την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών μελών περί σημάτων (αναδιατύπωση), L 336/23.12.2015. Η προθεσμία εναρμόνισης λήγει στις 15.1.2019.

¹⁴² Οδηγία 2015/2366 με έναρξη εφαρμογής στα κράτη μέλη ΕΕ στις 13.1.2018. Συναφής είναι επίσης ο Κανονισμός ΕΕ 2015/751 σχετικά με τις χρεώσεις μεταξύ τραπεζών για τις πληρωμές με κάρτες, βάζοντας όρια στο κόστος των ηλεκτρονικών πληρωμών.

πιστωτικού ιδρύματος για άνοιγμα τραπεζικού λογαριασμού και την αντικατάστασή της με επικοινωνία και συνέντευξη μέσω skype.

γ. Αξίζει να αναφερθεί εδώ το σχέδιο δράσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη διευκόλυνση παροχής υπηρεσιών FinTech στην Ένωση¹⁴³, που δημοσιεύθηκε στις 8.3.2018. Το σχέδιο δεν αφορά μόνο τις εταιρείες υπηρεσιών πληρωμών, παρότι στην Ελλάδα αυτός είναι ο κύριος τομέας δραστηριότητας που επιχειρεί να συγκεράσει την καινοτόμα χρηματοοικονομική τεχνολογία σε μη τραπεζικές επιχειρήσεις. Το σχέδιο αφορά επίσης ευρύτερους επιχειρηματικούς κλάδους που σχετίζονται με την υποστήριξη αυτής της τεχνολογίας, ανοίγοντας νέες ευκαιρίες δράσης και τονώνοντας την απασχόληση, όπως την ηλεκτρονική τιμολόγηση, και την τριτοβάθμια εκπαίδευση για την ανάπτυξη δεξιοτήτων σε νέα προϊόντα πληροφορικής και χρηματοοικονομικών¹⁴⁴.

Φαίνεται, ότι ποικίλες τεχνολογικές εξελίξεις που βαθμιαία κυριαρχούν στην παραγωγή, τις υπηρεσίες και γενικότερα τη ζωή των κοινωνιών, όπως η τεχνολογία blockchain¹⁴⁵, η αυξημένη εικονική πραγματικότητα (augmented virtual reality), η τεχνητή νοημοσύνη (artificial intelligence, AI)¹⁴⁶, η υπολογιστική ισχύς

¹⁴³ https://ec.europa.eu/info/publications/180308-action-plan-fintech_en; COM (2018) 109 Final, 8.3.2018

¹⁴⁴ Βλ. Γ. Δουκίδης/Π. Κουρουθανάσης, Η στρατηγική συνεισφορά και οι προοπτικές ανάπτυξης του κλάδου των FinTech, σε: ειδική έκδοση Το Βήμα – Οικονομικός Ταχυδρόμος, Η ώρα των επιχειρήσεων, 23.9.2018, σελ. 41.

¹⁴⁵ Η τεχνολογία Blockchain μπορεί να ορισθεί ως «ένα ανοικτό καταθετήριο επιβεβαιωμένων πληροφοριών, - όπου η πληροφορία μπορεί να είναι μια οικονομική αξία (κρυπτονομίσματα), ένα προστατευόμενο έργο πνευματικής ιδιοκτησίας, μια εφεύρεση κλπ. -, που πιστοποιείται μέσα από ένα on-line δίκτυο peer-to-peer παρέχοντας μια μη αναστρέψιμη, αμετάκλητη, ασφαλή και βεβαίως χρονολογίας καταγραφή», βλ. Α. Παπαδοπούλου, Blockchain: η τεχνολογία που υπόσχεται «ψηφιακή ασφάλεια» - Πιθανές εφαρμογές και συνέπειες για το δίκαιο πνευματικής ιδιοκτησίας και ιδίως στο ζήτημα της ψηφιακής ανάλωσης, ΕπισκεΔ Β/2018 (περιοδ.), σελ. 211 επ. Αξίζει να σημειωθεί πάντως, ότι η τεχνολογία blockchain δεν επιτρέπεται να οδηγεί σε παραβίαση των κανόνων προστασίας προσωπικών δεδομένων, όπως αυτά προστατεύονται πλέον από τον Γενικό Κανονισμό 679/2016 που ήδη εφαρμόζεται από το Μάιο 2018, βλ. Ι. Γιαννακάκης, Blockchain και GDPR: έννοιες ασύμμετρες ή μήπως συμπληρωματικές; σε: Συνήγορος τ. 126/2018, σελ. 54-56.

¹⁴⁶ Βλ. Artificial intelligence and intellectual property: an interview with Francis Gurry, Director General, WIPO, σε: WIPO Magazine Oct. 2018 (περιοδ.), σελ. 2-7. Βλ. επίσης C. Jewell, Bringing AI to life, WIPO Magazine 2018 (περιοδ.), σελ. 14-19. Σύμφωνα με νέες κατευθυντήριες οδηγίες (Guidelines), το Ευρωπαϊκό Γραφείο Διπλωμάτων Ευρεσιτεχνίας (European Patent Office, EPO) αναφέρεται σε εφευρέσεις που συνίστανται σε AI (Artificial Intelligence) και ML (Machine Learning), τις οποίες θεωρεί ότι καταρχήν δεν μπορούν να κατοχυρωθούν με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας. Τούτο, διότι οι δύο αυτές κατηγορίες εφευρέσεων βασίζονται σε υπολογιστικά μοντέλα (computational models) και αλγόριθμους (algorithms), που, σύμφωνα με τα Guidelines, θεωρούνται *per se* ότι είναι αφηρημένης μαθηματικής φύσης. Για να διαπιστωθεί κατά πόσον εφευρέσεις AI ή ML μπορούν κατ' εξαίρεση να κριθούν, ότι μπορεί να προστατευθούν με δίπλωμα ευρεσιτεχνίας, οι νέες κατευθυντήριες οδηγίες του EPO προτείνουν δύο κριτήρια: α) την εφαρμογή μιας μαθηματικής μεθόδου σε συγκεκριμένο τεχνολογικό πεδίο, ή και β) την προσαρμογή της σε μία εξειδικευμένη τεχνική εφαρμογή. Έτσι, π.χ. ένα «neural network» σε συσκευή παρακολούθησης της καρδιάς για τον εντοπισμό ακανόνιστων χτύπων της, συνιστά τεχνική συμβολή και μπορεί να γίνει δεκτό για χορήγηση διπλώματος ευρεσιτεχνίας. Αντίθετα, η ταξινόμηση εγγράφων σε κείμενο σε σχέση με το περιεχόμενο του κειμένου, δεν αναμένεται να κριθεί δεκτικό χορήγησης διπλώματος ευρεσιτεχνίας, δεδομένου ότι είναι πιθανό να

(computation)¹⁴⁷, οι αισθητήρες νέας γενιάς (sensors), τα δίκτυα (networks), η ρομποτική (robotics)¹⁴⁸, η τρισδιάστατη εκτύπωση (3-D printing), το διαδίκτυο των πραγμάτων (internet of things), τα έξυπνα υλικά (smart materials), και άλλες, επιδρούν στον ρυθμιστικό πυρήνα του σύγχρονου δικαίου με εμφανή παραδείγματα στους δύο εδώ εξεταζόμενους κλάδους του εμπορικού δικαίου.

VIII. Συνοπτικά συμπεράσματα

Το τραπεζικό δίκαιο και η βιομηχανική ιδιοκτησία συνιστούν καταρχήν δύο διακεκριμένους, ως προς το ρυθμιστικό αντικείμενό τους, κλάδους του εμπορικού δικαίου. Ωστόσο, αδιαμφισβήτητη είναι η μεταξύ τους αμφίδρομη διαπερατότητα, τόσο από άποψη νομικών εννοιών και αρχών, όσο και από άποψη προστατευτέων έννομων αγαθών¹⁴⁹, που μπορούν και πρέπει να ληφθούν ακώλυτα υπόψη από τον εφαρμοστή του δικαίου.

Αρχές και κανόνες του ενωσιακού δικαίου είτε σε επίπεδο εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών (κυρίως με Οδηγίες ΕΕ), είτε με την εισαγωγή δικαιωμάτων ενιαίου χαρακτήρα (κυρίως με Κανονισμούς ΕΕ), νομικές έννοιες, όπως η γνώση ως άυλη επιχειρηματική αξία, ο καταναλωτής ως αποδέκτης προσφερόμενων προϊόντων και υπηρεσιών, το κέρδος ως διαχρονικός και αναντίρρητος σκοπός κάθε οικονομικής δραστηριότητας, συνιστούν σοβαρές ενδείξεις, που μπορούν υπό προϋποθέσεις να οδηγήσουν σε αναλογική εφαρμογή κανόνων του ενός κλάδου του εμπορικού δικαίου στον άλλο.

κριθεί, ότι δε συνιστά *per se* επίτευξη τεχνικού, αλλά μόνο γλωσσικού αποτελέσματος. Επ' αυτού βλ. περισσότερα στην ιστοσελίδα του ΕΠΟ, και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο G-II 3.3.1., [http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/2A358516CE34385CC125833700498332/\\$File/guidelines_for_examination_2018_hyperlinked_showing_modifications_en.pdf](http://documents.epo.org/projects/babylon/eponet.nsf/0/2A358516CE34385CC125833700498332/$File/guidelines_for_examination_2018_hyperlinked_showing_modifications_en.pdf). Αναμένεται με ιδιαίτερο ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο το τμήμα εξέτασης του ΕΠΟ και ιδίως το δευτεροβάθμιο δικαστήριο προσφυγών (Board of Appeal) θα ερμηνεύσουν και εφαρμόσουν κατά περίπτωση τις νέες αυτές οδηγίες που επιχειρούν να σταθμίσουν τις νέες τεχνολογίες ως προς το εάν είναι ή όχι προστατεύσιμες με το νόμιμο μονοπώλιο ενός διπλώματος ευρεσιτεχνίας.

¹⁴⁷ Αφορά στη διενέργεια εκθετικά πολλαπλασίων υπολογιστικών πράξεων από ηλεκτρονικούς υπολογιστές (Η/Υ) σε κλάσμα του χρόνου που θα απαιτούσαν οι μέχρι πρόσφατα επιτραπέζιοι Η/Υ.

¹⁴⁸ Γίνεται διάκριση σε κατηγορίες, όπως σε *ιατρικά* ρομπότ που χρησιμοποιούνται ιδίως στη χειρουργική, σε *τεχνολογικά* ρομπότ που έχουν εκτεταμένη εφαρμογή στη βιομηχανία πολλαπλασιάζοντας την παραγωγικότητα και σε *κοινωνικά* ρομπότ που εξυπηρετούν τον άνθρωπο στις καθημερινές ανάγκες του. Σε συνέντευξή του ο Κύπριος νομπελίστας οικονομολόγος προέβλεψε χαρακτηριστικά, ότι στο μέλλον το Νομπέλ Οικονομίας ή Φυσικής θα απονεμηθεί σε ένα ρομπότ, Καθημερινή 13.5.2018, σελ. 16. Αντιφατικές είναι ωστόσο οι απόψεις ως προς το βαθμό που η αυτοματοποίηση θα επηρεάσει τις θέσεις εργασίας.

¹⁴⁹ Πρβλ. την ενδιαφέρουσα μελέτη εφαρμογής του δικαίου κατά του αθέμιτου ανταγωνισμού στο πτωχευτικό δίκαιο ως προς την αδικοπρακτική ευθύνη του συνδίκου της πτωχεύσεως, όταν αυτός ενεργεί πράξεις (π.χ. διενέργεια πλειστηριασμού της πτωχευτικής περιουσίας ή αποχωρισμού ενός αντικειμένου από αυτήν, άρθρο 37 Πτωχευτικού Κώδικα) ή παραλείψει που συνιστώντας επιχειρηματικές συναλλαγές, ενσωματώνουν διακριτική ευχέρεια του συνδίκου και αναπτύσσουν αποτελέσματα προς τα έξω, Μ.-Θ. Μαρίνος, Εφαρμογή του δικαίου κατά του αθέμιτου ανταγωνισμού στην πτωχευτική διαδικασία, ΔΕΕ 8-9/2018 (περιοδ.), σελ. 955 επ.

Επίσης, παρότι το εμπορικό δίκαιο κυριαρχείται – χωρίς να μονοπωλείται – από κανόνες ιδιωτικού δικαίου, είναι κοινή σε αμφότερους τους συζητούμενους κλάδους η προάσπιση του *δημοσίου συμφέροντος*, ώστε να μη διασαλεύεται το πλαίσιο προστασίας συμφερόντων της κοινωνίας και να αποφεύγεται στρέβλωση της λειτουργίας της αγοράς. Συνεπώς, καταφάσκεται από την έννομη τάξη η θεμιτή επιδίωξη κέρδους, αλλά χωρίς υπέρβαση εκείνων των ορίων, που πλήττουν το δημόσιο συμφέρον και την προστασία του καταναλωτή.

Η καταλυτική διείσδυση της τεχνολογίας σε επίπεδο, όχι μόνο διαχειριστικής διευκόλυνσης, αλλά και κανονιστικής ρύθμισης, έχει συμβάλει και συνεχίζει να συμβάλλει ραγδαία στην προσέγγιση των δύο αυτών κλάδων του εμπορικού δικαίου. Δεν γίνεται ωστόσο δεκτή η παραβίαση αρχών και κανόνων προστασίας προσωπικών δεδομένων, ιδίως μετά την πρόσφατη θέση σε ισχύ του Γενικού Κανονισμού της ΕΕ για την προστασία των προσωπικών δεδομένων (GDPR).

Εξάλλου, φαίνεται ότι η διεθνοποίηση, άλλως παγκοσμιοποίηση, της οικονομίας – παρά την παρατηρούμενη ανάσχεση σε μεμονωμένους τομείς – λειτουργεί οσμωτικά και δεν έχει αφήσει ανεπηρέαστη τη νομοθετική ρύθμιση ευάριθμων θεμάτων του δικαίου τόσο της βιομηχανικής ιδιοκτησίας όσο και του τραπεζικού δικαίου. Δεν πρόκειται μόνο για θεωρητική προσέγγιση σχέσεων εννοιολογικής επαλληλίας ή επαλλαγής. Αυτό πρακτικά φαίνεται, αφενός στη σταδιακή άρση των επιμέρους κανονιστικών διαφορών, και αφετέρου στην βαθμιαίως συγκλίνουσα ερμηνεία και εφαρμογή αόριστων νομικών εννοιών, όπως οι ενδεικτικά επιλεγείσες στην παρούσα μελέτη.

ΙΧ. Βιβλιογραφία

Αλεξανδρίδου, Ελ., Δίκαιο αθέμιτου ανταγωνισμού και δίκαιο προστασίας του καταναλωτή: Ανάγκη κοινής στέγης και κοινών κριτηρίων εφαρμογής;, σε συλλογικό τόμο του Συνδέσμου Ελλήνων Εμπορικολόγων: Η ανταγωνιστική δραστηριότητα και η προστασία της, 2012

Αντωνόπουλος Β., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, εκδ. Σάκκουλα, 2002

Βαγιανός, Γ., Η πίστη στο πλαίσιο διδασκαλίας των κοινωνικών μαθημάτων, Αθήνα 2007

Βενιέρης Ι., Κοινοτικά πιστωτικά ιδρύματα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2006

Βενιέρης, Ι./Κατσάς, Θ., Εφαρμογή του ν. 3869/2010 για τα υπερχρεωμένα φυσικά πρόσωπα, 2016

Βλαχόπουλος, Σπ., Ελευθερία της έκφρασης, σε: Κοτσαλής, Λ./Μενουδάκος, Κ., Γενικός Κανονισμός για την Προστασία των Προσωπικών Δεδομένων (GDPR), Νομική Βιβλιοθήκη, 2018, σελ. 69-78

Βρέλλης, Σπ., Το σήμα κατά το ιδιωτικόν διεθνές δίκαιον, 1972

Γέροντας, Απ., Δημόσιο οικονομικό δίκαιο, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2^η εκδ. 2011

- Γεωργακόπουλος, Λ., Κέρδος – Ο Πυρήνας του Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008
- Γεωργιάδης, Α., Τι είναι δίκαιο; Η νομική επιστήμη για όλους, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018
- Γεωργιάδης Α., Αναζητώντας το δίκαιο – Μελέτες και Άρθρα, Π.Ν. Σάκκουλας, 2017
- Καλαθρός, Γ.-Ε./Γεωργόπουλος, Θ., Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Θεσμικό Δίκαιο, (τόμος Ι.) – Ουσιαστικό Δίκαιο (τόμος ΙΙ.), 3^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2017
- Κανελλόπουλος, Π., Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συνθήκη της Λισσαβώνας, 5^η έκδ. 2010
- Λαδάς, Δ. (επιμ.), Τραπεζικές συναλλαγές, Νομική Βιβλιοθήκη, 2016
- Λιακόπουλος, Θ., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 5^η έκδοση, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν.Σάκκουλας, 2000
- Μαρίνος, Μ.-Θ., Δίκαιο διακριτικών γνωρισμάτων, Π.Ν. Σάκκουλας, 2016
- Μαρίνος, Μ.-Θ., Δίκαιο ευρεσιτεχνίας, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2013
- Μαρίνος, Μ.-Θ., Δίκαιο Σημάτων, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, 2007
- Μαστρομανώλης, Εμμ., Οίκοι αξιολόγησης εμπορών και χρηματοπιστωτικών μέσων – αποστολή, ρύθμιση, αστική ευθύνη, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013
- Μήτρου, Λ., Ο γενικός κανονισμός προστασίας προσωπικών δεδομένων - νέο δίκαιο – νέες υποχρεώσεις – νέα δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, 2017
- Περάκης, Ε., Γενικό Μέρος του Εμπορικού Δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 1999
- Πλατύς, Ειρ., Προσωπικά Δεδομένα – Προστασία GDPR, Εκδ. Παπαδόπουλος, 2018
- Ρόκας, Ν./Γκόρτσος, Χρ./Μικρουλέα, Αλ./Λιθαδά, Χρ., Στοιχεία Τραπεζικού Δικαίου – Δημόσιο Τραπεζικό Δίκαιο - Ιδιωτικό Τραπεζικό Δίκαιο, 3^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2016
- Ρόκας, Κ., Εμπορικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, 5^η έκδοση, Αντ. Σάκκουλας, 1972
- Ρόκας Ν., Βιομηχανική Ιδιοκτησία, 2^η έκδοση, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
- Ρόκας Ν., Σήματα – Ερμηνεία του νόμου 4072/2012, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013
- Σινανιώτη-Μαρούδη, Α., Το σήμα υπηρεσιών, Αντ. Σάκκουλας, 1995
- Σπηλιωτόπουλος, Επ., Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, 13^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2015
- Τριανταφυλλάκης, Γ., Εισηγήσεις εμπορικού δικαίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009
- Φεφές, Μ., Εισαγωγή στο δίκαιο, 2^η έκδ., 2016
- Χριστιανός, Βασ., Εισαγωγή στο δίκαιο της ΕΕ, Νομική Βιβλιοθήκη, 2011
- Bender, Achim, Die neue Unionsmarke, 2. Aufl. 2017

Flogaitis, Sp., Chances – legislation drafting in the context of e-democracy, σε: U. Karpen (ed), Proceedings of the 5th Congress of the European Association of Legislation (EAL) in Athen, Nov.28th – 29th, 2002, Nomos Verlag

Galenianos, M., Die Ursachen der griechischen Wirtschaftskrise: Eine europäische Perspektive, σε: U.-D. Klemm/W. Schultheiss, Die Krise in Griechenland, Frankfurt, Campus Verlag, 2015

Grubb, Ph./Thomsen, P./Hoxie, T./Wright, G., Patents for Chemicals, Pharmaceuticals, and Biotechnology, 6th ed., 2016

Jougleux, Ph., Ευρωπαϊκό δίκαιο του διαδικτύου, εκδ. Σάκκουλα, 2016

Jougleux, Ph., Η αστική ευθύνη του Κράτους – Αναλύσεις του Κυπριακού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 2012

Klemm, U.-D./Schultheiss, W. (Hg.), Die Krise in Griechenland – Ursprünge, Verlauf, Folgen, Campus Verlag, 2015

Knaak, R./Kur, A./v. Mühlendahl, Alex., The Study on the Functioning of the European Trade Mark System, Max Planck Institute for Intellectual Property and Competition Law, Vol. 4 (2012), Issue 3, Research Paper No. 12-13

Koenig, Chr./Haratsch, A., Europarecht, 3. Aufl., 2000

Korotayev, Andrey, The 21st Century Singularity and its Big History Implications: A re-analysis, σε: Journal of Big History, Vol. II, no. 3, 2018

Lyberis, N., Rechtliche Bindungskraft des Prinzips sozialer Kohäsion nach der Einheitlichen Europäischen Akte, Σύγχρονα Νομικά Μελετήματα, τ. 13, Σάκκουλας 1988

Lyberis, N., Die Zulassung von Kreditinstituten im griechischen Bankenaufsichtsrecht unter besonderer Berücksichtigung der gemeinschaftsrechtlichen Harmonisierungspflicht (Diss.), Lit Verlag, 2001

Lyberis, N., Griechenland, in: Derleder P./Knopps K.-O./Bamberger H.-G., Deutsches und europäisches Bank- und Kapitalmarktrecht, Band II, 3. Auflage, Springer, 2017, σελ. 2279-2302

Nicolaysen, Gert, Europarecht II, Das Wirtschaftsrecht im Binnenmarkt, Nomos Verlag, Baden-Baden, 1996

Oppermann, Th., Europarecht, 2. Aufl. 1999

Stief/Buehler, Chemical and biological inventions, σε: Haedicke/Timmann, Patent Law – A Handbook on European and German Patent Law, 2014

Stylianidis, E., e-democracy and the role of citizens in the decision making, σε: U. Karpen (ed), Proceedings of the 5th Congress of the European Association of Legislation (EAL) in Athen, Nov.28th – 29th, 2002, Nomos Verlag

Stylianidis, E., Grundrechte und Gesetzesvorbehalt in der Griechischen Verfassung und im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland, Hamburg 1995